

ÚJKORI ROMÁN TELEPÜLÉSEK ERDÉLYBEN ÉS A PARTIUMBAN

Egymás mellett élő különböző nemzetiségek – a népiségtörténet tanítása szerint – szomszédjaik rovására asszimiláció útján csak abban az esetben terjeszkedhetnek, ha valamelyik jelentős számbeli fölényrel rendelkezik, illetve ha életmódja, társadalmi formái, lelkisége, vallása nem taszító-, hanem vonzóerőt gyakorol a tőle idegen népekre. Jelentősebb térnyerés azonban ebben az esetben is csak úgy képzelhető el, ha a gyengébb fél a fölényben lévő nemzetiség településterületével nem zárt tömbként érintkezik, hanem telepeit körülfolylja az idegen népesség és ha talán már községeiben sem él keveretlenül.¹ Ezeket az alaptörvényeket szem előtt tartva, mindenki számára érthetővé válik, hogy az újkorba átlépő Erdély népei települési területüket terjeszkedés útján mindaddig nem növelhették, míg a középkorvégi erőviszonyok változatlanul fennállottak.

A »bérces kisebbség magyar haza«, Erdély nemzetiségeit: a magyar-székelty, szászt és románt, a felhajnalló újkor eredeti szállásterületén belül találta; jelentéktelen keveredésüket a szomszédos népek természetes érintkezéseinek ősi szabályai határozták meg. Ez az elkülönülés még fokozottabb mértékben fennállott az erdélyi fejedelemséggel határos részekben.² Itt ugyanis a földrajzi tényezők éles határral választották szét a magyar és román települési vidékeket. Eltekintve a déli országrésztől, ahol az előrenyomuló török hatalom pusztító hadjáratai megsemmisítve a régi településrendet, az üresen maradt falvakba utat

¹ Szabó I.: *Az asszimiláció a magyarság történetében*. Kolozsvár, 1942. (Különnyomat a Hittel 1942 áprilisi számából).

² Az erdélyi fejedelemséghez tartozó magyarországi részek (Partium) koronkénti nagyságára l. Lukinich I.: *Erdély területi változásai*. Budapest, 1918.

nyitottak az igénytelen balkáni, főként rác pásztornépségnek, a Partiumban a XVI. század végéig a magyarság többszázados kultúrmunkán alapuló fölénye érintetlen maradt. Bihar, Szatmár, Kraszna, Középszolnok és Máramaros megyék magyar népe – hátában az Alföld hatalmas néptartalékával – akkora feszítő erővel telített zárt egységet jelentett, hogy ennek érintkezése a hegyvidéki románsággal csakis a magyarságra nézve lehetett kedvező. XVI. századi jobbágynévsorok mutatják, hogy a számbelileg és műveltségénél fogva fölényben lévő partiumi magyarság korábban sok románt asszimilált.¹ A két nemzetiség elhelyezkedéséből következett azonban az is, hogy a magyarság beolvasztás révén jelentősen mégsem gyarapodhatott, eredeti területén túl alig terjeszkedhetett. Két viharos századnak kellett tehát jönnie, hogy a régi állapot felboruljon és a vérét vesztett őslakosság elpusztult településeit szerencsésebb jövevények vehessék birtokukba.²

Magyarország keleti részeinek egyik legfontosabb népesedéstörténeti kérdése az újkorban a románságnak a magyarok és szászok kárára történt térnyerése. E kérdésről azonban vizsgálója csak akkor nyújthat hű képet, ha állandóan figyelemmel kísér két egymásba fonódó folyamatot. Kutatnia kell egyrészt a régi lakosság meggyengülését és annak okait, másrészt pedig a románság térnyerésének folyamatát. Minthogy ez a két folyamat az erdélyi népcsoportok erőviszonyának változásai szerint alakult, előadásunkat a fejlődés szakaszainak megfelelően tagoljuk.

A magyarországi román betelepülés vizsgálatánál a XVI–XVII. századi nagy háborús pusztításokban ismerhető fel az a hatalmas cezúra, mely ezt a folyamatot két élesen megkülönböztethető, középkori és újkori részre osztja. Szólnunk kell tehát röviden a középkori hagyományokhoz igazodó XVI. századi román telepítési mozgalom sajátosságairól, hogy annál jobban megérthessük a később jelentkező eltéréseket. Bár e nagy változásokat hozó századokban Magyarország mai románlakta területei legnagyobbbrészt az erdélyi fejedelemséghez tartoztak, különböző helyi tényezők hatására a partiumi román települési és népi viszonyok az újkorban bizonyos pontokon az erdélyi fejlődéstől eltérően alakultak. Ahol ezek az eltérések megkívánják, előadásunkban külön is rájuk mutatunk, egyébként azonban a Királyhágón inneni és túli folyamatot együtt tárgyaljuk.

¹ Jakó Zs.: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest, 1940. (Település- és Népiségtörténeti Értekezések, 5.). 183 kk.

² A magyar népiség sorsának alakulására l. Szabó I.: *A magyarság életrajza*. Budapest, é. n. (A Magyar Történelmi Társulat Könyvei VIII).

A románság újkori térhódítása Magyarországon egyik része annak a hatalmas népmozgalomnak, mely a török hatalom nyomására Kelet-középeurópában lezajlott. Jövő kutatásunk útja tehát az, hogy az előmunkálatok elvégzése után, ilyen keletközépeurópai távlatokba állítva vizsgáljuk és magyarázzuk ennek az általános folyamatnak Magyarországon is megfigyelhető sajátos mozzanatait. Amíg ilyen irányú kutatásaink eredményeit közzétehetjük, arra szorítkozunk csupán, hogy az eddigi irodalomnál fokozottabb mértékben felhívjuk a figyelmet azokra a magyar fejlődésben ismeretlen jelenségekre, melyek a Kárpátokon belül idegen, új életforma gyökérveréséről beszélnek. Egyben igyekezünk az újkori román bevándorlás néhány rugóját és jellemző sajátosságát tisztázni.¹

A XV. században elhatalmasodott balkáni (rác, román, horvát) bevándorlás a mohácsi csatavesztést (1526) követő korszakban a török veszedelemmel egyenes arányban tovább növekedett. Mohács síkján nem csupán a középkori magyar nagyhatalom omlott össze, hanem szétfoslott az a balkáni népekben két évszázad óta kialakult hit is, hogy a törökkel szemben egyedül Magyarország nyújthat számukra védelmet. Ennek következménye azonban nem bevándorlásuk megszűnése, hanem a török uralommal való megalkuvásuk lett. A balkáni pásztor-tömegek elbukott védelmezőjüket, Magyarországot cserbenhagyva, az Európát ostromló pogány oltalma alá helyezkedtek, s ettől kezdve a pusztító török hadak nyomába szegődve élték primitív életüket a gazdátlanra vált magyar területeken. A XVII. századi nagy katasztrófák nyomán a román betelepülés terén erdélyszerte észlelhető

¹ A románság újkori térhódításának adatai elszórva nagy tömegben található a helytörténeti irodalomban. A folyamat vázlatszerű összefoglalására újabban kísérletet tettek Jakó Zs.: *A románság megtelepülése az újkorban (Erdély és népei*. Szerk. Mályusz Elemér). Budapest, 1941. 118–41.; Szabó T. A.: *A románok újabkori erdélyi betelepülése*. Kolozsvár, 1942 (különlenyomat a Hítel 1042 jún. számából); Makkai L.: *Északerdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása*. Kolozsvár, 1942 (különlenyomat a Hítel 1942 júl. számából). A rendkívül gazdag és a betelepülést részleteiben is megvilágító terjedelmes levéltári anyag feldolgozása népiségtörténeti szempontok érvényesítésével, folyamatban van. Jelen tanulmányom e készülő nagyobb munka néhány részletének csupán vázlata óhajt lenni. Különösen nagy hálával és meleg köszönettel tartozom Szabó T. Attila kolozsvári egyetemi tanár úrnak, aki a románság erdélyi térhódítására évtizedes kutatómunkával összehordott terjedelmes és nagyértékű levéltári adatgyűjteményét, melyet most készül sajtó alá rendezni, rendelkezésemre bocsátotta. Ezzel több jelenség alaposabb megismeréséhez segített hozzá. A továbbiakban mindig (SZTA.)-val jelzem azokat az adatokat, melyeket az ő kéziratos gyűjteményéből merítettem.

új jelenségek – melyekről alább lesz szó – az Alföld korán elpusztult déli részein rác viszonylatban már a Mohács utáni évtizedekben megfigyelhetők. Ahol azonban a magyarság évszázados kultúrmunkája által alkotott kereteket a megújuló harcok nem zúzták szét, mint a Partium északi részén és Erdélyben, ott a román betelepülés a XVI. századvégéig a középkori nyomokon haladt tovább.

Ha egy szóval akarnók jellemezni a XVI. század vége előtti és utáni román kolonizációs mozgalom különbségeit, legtömörebben és legkifejezöbben azt mondhatnók, hogy a románságot a középkorban elsősorban telepítették, az újkorban pedig főként magától települt. A török hatalom nyomására végbement társadalmi eltolódások kavarták fel rendkívüli mértékben a XVI. század derekán a vlach pásztortömegeket. Lengyelországban, Felsőmagyarországon, a Partiumban és Erdélyben ugyanis ebben az időben jelentős vlach telepítési mozgalom zajlott le: Galíciában 1508–1550-ig 35 vlachjogú telep keletkezett, a következő húsz esztendő alatt azonban már újabb 123 településről emlékeznek meg forrásaink.¹ Gömör megyében, Kővár vidékén, vagy a Belényestől délre eső őserdőben a hegyvidéki lakosság gyors növekedésének bizonyosságául ebben az időben szintén gombamódra megsaporodtak a pásztorszállások.² Ez a jelentős népmozgalom azonban még mindig a románság eredeti településterületén: az erdős hegyvidéken folyt le. Ekkor is megesett ugyan, hogy a vándorló román pásztorok engedély nélkül szállást vertek egy-egy uradalom erdejében, de ha

¹ Ion I. Nistor: *Migrațiunea românească în Polonia în secolul XV. și XVI.* București, 1939 (Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III. Tomul XXI.). A magyar történelemben való teljes járatlanságnak tudható be a szerzőnek az a tévedése, hogy a galíciai vlach települések lakóit mind román nemzetiségűeknek veszi, s bár egyetlen adat sem áll rendelkezésére, az akkor még magyar népességű Bihar, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyéből vándoroltat ki olyan nagy román tömegeket, amilyenek abban az időben ott nem is éltek. Az említett megyék nemzetiségi viszonyai pontosan ellenőrizhetők, Szabó I. *Ugocsa megye.* Budapest, 1937 (*Magyarság és nemzetiség*, I. 1.), Maksai F. *A középkori Szatmár megye.* Budapest, 1940 (Település- és Népiségtörténeti Értekezések, 4.), Jakó Zs.: *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Budapest, 1940 (Település- és Népiségtörténeti Értekezések, 5.) c. munkájában. Bereg megye XVI. századi nemzetiségi viszonyai felől a m. kir. Országos Levéltár kamarai levéltárában őrzött adó- és tizedjegyzékek névsorai tájékoztatnak.

² Gömörre nézve ld. Ila B.: *A gömöri jobbágyság a XVII–XVIII. században az úrbérrendezésig.* Budapest, 1938. 19 kk. (A Felvidéki Tudományos Társaság Kiadványai, 7.); Kővár: M. kir. Országos Levéltár (ezután: OL. U. et C. 101/45.). Belényes vidékére: Jakó Zs.: i. m. 176.

szolgáltatásaik felől a földesúrral vagy officiálisával utólag nem állapodtak meg, tovább üzték őket.

Új telepeik keletkezésének általánosabb módja az, hogy egy vállalkozó, aki később a falu kenéze vagy vajdája lett, a mentességek, kötelezettségek és a faluhely felől megállapodott a földesúrral, a kijelölt helyen néhány társával megszállott, s megkezdte a lakosság toborzását. Sándor Péter vajda faluja megalapítását 1592-ben így adja elő Mátyás főherceghez intézett kérvényében: »Az előbbi években, magam mellé véve néhány románt, Erdélyből a császári és királyi felség uralma alá, Szatmár megyébe vándoroltam át; elhagyatott helyen, sűrű őserdőben ütöttem fel szállásom, s egy teljesen új falut telepítettem«. Telepét aztán sajátmagáról Sándorfalvának nevezte el. Kérvényét a szepesi kamara pártolólag terjesztette fel és kiemelte: »Jó szóval annyi román jobbágyot gyűjtött oda, hogy Erdőd környékén nincs még egy falu, melyben több ház és román jobbágy lenne.«¹ Az officiálisok természetesen minden módon előmozdították a bevándorló románság vezetőinek telepítő tevékenységét, hogy újabb s újabb, addig haszon nélküli területet kapcsolhassanak az uradalom gazdasági üzemébe.

A XVI. századi jövevények még érezhették a magyar nagybirtok fegyelmező és irányító beavatkozását. A Kárpátokon át érkező vándorok nyugati mintájú parasztsélet kialakult szilárd rendjébe ütköztek. Akár a meglevő magyar vagy szász falvak mellé telepedtek, akár a hegyvidéken alkottak új falvakat, egyaránt alá kellett magukat vetniök a birtokot irányító akaratnak és vállalniok kellett azt a feladatot, melyet erejükhez mérten a gazdasági üzem érdekében reájuk szabtak. Különösen jól megállapítható ez a síkság és a hegyvidék találkozásánál fekvő uradalmakban. A jövevény hegyvidéki lakosságot fokozatosan szorították rá a földművelésre. Ezt a nevelőmunkát a földesúr nem annyira jövedelme növelése céljából vállalta, – hiszen az eredeti »oláhülés«-nek számító falu nem fizetett terménytizedet² – hanem mert a bolyongó új lakosság helyhezkötését így remélhette. A hegyi falvak lakói a dominium sík részén elterülő allodiaturákban barátkoztak meg

¹ Veress E.: *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*. București, 1931. III, 315–6, 320, 322–4, IV, 3.

² A »valóságos oláh ülés«-ek szolgáltatására: OL. U. et C. 101/46–47, Bánffy cs. lvt. az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában (ezután: ENML.) Oláhbaksa 1757. évi összeírása (SZTA.), ENML. Wesselényi cs. lvt. 1769. XI. 4. (Nagyszeg) (SZTA.) Az eredetileg magyar és a kezdettől fogva román települések eltérő dézsma szolgáltatására: Erd. fisc. lvt. Xb. szekr. F. 28. P.

a mezőgazdasági munkával. A szilágycsehi uradalom hegyvidéki románjai először csak kaszálni jártak le a földesúri szénafüvekre, később három napot arattak, a XVI. század közepén azonban a Báthoryak, vonatkozásuk ellenére, rászorították őket a szántásra, vetésre, aratásra.¹ Nagybirtokokra kerülő román jövevények a régi lakosok magasabb életformáinak hatása alól nem vonhatták ki magukat, hiszen egy úr jobbágyaiként gyakran érintkezhetek egymással.² A középkori magyar élet szervezetének átalakító vonzása társadalmi vonatkozásban világosan kimutatható azokban a színromán kerületekben is, melyekben számottevő magyar lakosság nem volt.³ A nyugati magyar birtokszervezet szerepe a románság megtelepedésének előmozdításában és gazdasági kultúrája emelésében legkifejezőbbben a Kárpátokon túli román települési viszonyokkal érzékeltethető. Erdélyben ugyanis a román telepek a vajdaságiaknál körülbelül egy századdal korábban állandósultak, amiben a magyar és szász népességnek a félnomád bevándorlóakra gyakorolt hatása és az uradalmi szervezetek öntudatos fegyelmező ereje jut kifejezésre. Amint a román vajdaságokban az állandó letelepülés első kristályosító pontjai a Kárpátokon túli magyar telepek voltak, az újkorban beözönlött jövevények fel és alá bolyongó tízezreit is ugyanúgy a magyar és szász életforma vonzása segítette fel a falulakók színvonalára.⁴

Említettük már, hogy az emelkedő tendenciájú XVI. századi román bevándorlás az elpusztult – főként alföldi – részeket kivéve, régi hegyi szállásterületén helyezkedett el. Ennek a korszaknak a jelentősége a románság számára nem a szórványos térnyerésben volt. Fontossága, miként azt az elkövetkező idők hamarosan megmutatták, abban rejlett, hogy Máramarostól a Szörénységig, Belényestél a fogarasi havasokig a hegyvidéken jelentős román tömegek tárolódtak. Adataink teljesen igazolják a kortársak erre vonatkozó megfigyeléseit. Geizkofler Zakariás német birodalmi főadószedő, aki a császári hadak főfizető-mestereként bejárta az országot, 1602-ben feljegyezte, hogy román falu »ezelőtt kevés volt, de most a hegyekben nagymértékben elszapo-

¹ OL. U. et C. 101/47. Az erdődi, szilágysomlyói, szilágycsehi uradalom többi összeírásában is jellemző adatok találhatók.

² A vegyeslakosságú uradalmak népeinek érintkezéseire lásd *A gyalui vártartomány urbáriumai* c. sajtó alatt lévő forráskiadványomat.

³ Makkai L.: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Kolozsvár, 1941. (Klny. a Hítel 1941. évi 2–3. számából) 22 kk.

⁴ Elekes L.: *A román fejlődés alapvetése*. Századok 1940, 364 kk.

rodtak, mivel a síkvidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült.«¹

Belényes-vidék színromán és részben frissen megült falvainak állapotával érzékeltethető a hegyvidék erősen korlátozott életlehetőségei között felgyülemlett román népesség jelentősége a hamarosan elkövetkező pusztítások utáni újjátelepítésekben. A XVI. század első felében és derekán megkötődött itteni falvak lakossága 1595-re annyira felduzzadt, hogy száz esztendővel később, az Alföldre való lehúzás megindulása előtt sem éltek bennük annyian, mint közvetlenül a Basta-féle pusztítások előtt.² István Magyarországra menekült moldvai vajda, Sándor Péter vajda, halmágyi Moga István vajda, Kereszturi Kristóf, vagy Jakos Boldizsár sikeres falualapításai szintén azt bizonyítják, hogy az erdélyi és partiumi hegységekben, bevándorlás folytán, az első nagy pusztulás előtt is bőségesen állott rendelkezésre emberanyag.³

Minthogy a középkor óta itt élő románság egyes rétegei fokozatosan szorosabb kapcsolatba kerültek a földdel, életstílusuk ilyen módosulása kívánatosá tette előttük a beköltözést völgyekben fekvő községek gazdátlan telkeire. Beszivárgásuk azonban az életerős magyar községekbe egyelőre alig észrevehető. A rohamosan gyarapodó románsággal szemben ugyanis a XVI. században – különösen Erdélyben – még meglehetősen sértetlen magyar néptömb állott, mely adott körülmények között jelentős asszimiláló erőt képviselt. Gondoljunk csak a kolozsvár-környéki szász népsziget természetes felszívódására, Szásznyíres, Szászfülpös és sok más megyei szász település megmagyarosodására, vagy az Olt mentén a szászság kárára még a XVII. század első felében is tartó székely terjeszkedésre.⁴ Úgy tetszik, hogy a falusi lakosságnak a középkor végén országszerte megindult városba vándorlása és a jobbágy-

¹ Magyar Országgyűlési Emlékek. Budapest, 1890. X, 182.

² Ol. NRA. fasc. 1033. No. 21., 22.

³ Veress: *Documente* III, 6, 278, 315, 320, 322, 324, IV, 3. ENML. Wesselényi lvt. 1588. XI. 28. (SZTA.) ENML. Kornis lvt. 1597. (SZTA.) Halmágyi Moga István vajda Körösbánya környéki nagyszabású telepítési akciójára l. ENML. Thoroczkai lvt. Fasc. IX. No. 4, 6.

⁴ A Kolozsvár környéki szászság felszívódásának adatai a gyalui uradalom urbáriumaiiban találhatóak (vö. 533.1., 2. j). Szásznyíresre: Szabó T. A.: *Nireş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*, Kolozsvár, 1937. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 91. sz.), Szászfülpösre: Szabó T. A.: *A románok újközépkori erdélyi betelepülése*. Kolozsvár, 1942. 5–6. A székely térnyerésről H. Müller: *Zur Geschichte des Repser Stuhles*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1909, N. F. XXXVI, 339, 355.

telkek ezt követő pusztásodása – melyről alább bővebben esik szó – Erdélyben valamivel később, a XVI. század derekán, öltött nagyobb méreteket. Bár e városba-költözés réseket nyitott a zárt magyar községekben, az elhagyott portákra egyenként bemerészkedő román jövevények – a népi érintkezések örök törvénye szerint – hamarosan felolvadtak a magyar lakosságba. Ez a nyugalmi állapot azonban, amikor az egymás mellett élő nemzetiségek életében csak a természetes terjeszkedés szerény lehetőségei érvényesültek, tüstént megszűnt, amint valami váratlan fordulat az erők régi arányát felborította. S ezzel elkerülhetlenné vált a kettős forrásból: a hegyvidékek régebbi lakóinak szaporulatából és a Kárpátokon túli bölcsőjéből gyarapodó románság előrenyomulása a megfogyott fél települési területére.

Mohács százada Erdély történetében sem nevezhető a nyugalom korszakának, de az önálló fejedelemséggé alakulás megrázkódtatásai, Castaldo császári tábornok és Rareş Péter moldvai vajda pusztításai, a Partiumot és a Maros mellékét ért török becsapások mind eltörpülnek a századforduló kálváriája mellett. Bár ezek a pusztítások csak bevezetői voltak az eljövendőknek, következményük mégis hamarosan megmutatkozott. 1570-ben ugyanis már hallunk olyan dobokamegyei községekről, melyekbe mivel »az idők zavarai és az ellenség betörései« kipusztították a »keresztény« (t. i. magyar) lakosokat, románok, rácok, bolgárok települtek.¹ A Báthory Zsigmond ingatag politikája következtében gazdátlanná vált országrészen a századfordulón előbb Mihály vajda románjai, majd Basta rabló és kegyetlen csapatai töltötték éveken át bosszújukat. Román, rác, vallon, hajdú egymással versenyezve, hajmeresztő kegyetlenkedéssel irtotta a lakosságot. Megfélemlítést szolgáló vérengzésük indította el az erdélyi magyarságot a hanyatlás lejtőjén, melyen aztán az egymást gyorsan követő újabb csapások folytán több mint egy századig nem tudott megállani.

Ezeknek a zűrzavaros éveknek a forrásanyagát lapozva, lehetetlen érzéketlenül elmenni az emberi szenvedés, egyéni tragédiák mérhetetlen tömege mellett. Nemcsak az emlékirók elbeszéléséből, hanem a száraz jogi tényeket magukba foglaló oklevelek arengáiból is utat tör felénk a borzalmas élmények hangja.² Mihály vajda és Basta egyaránt a magyar

¹ Tagányi-Kádár: *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. Deés, 1901. I, 91–2. Idézi Makkai L.: *Észak-erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása* 14.

² A pusztítások leírására nézve vö. hidvégi Mikó Ferenc, *Monumenta Hungariae Historica. Scriptorum* VII. Budapest, 1863, Szamosközi István, *Mon. Hung. Hist. Script.* XXVIII–XXX. Budapest, 1876–80, Somogyi Ambrus, *Scriptores rerum Transsilvanarum*, Cibinii, 1800–30, Enyedi Pál (valójában

nemességben látta tervei kerékkötőjét, tehát mindketten legjobban a megyék területét égették.¹ A szászságot városai, templomeroái, a székelyeket, románokat járhatatlan erdők, hegyek védték, csak a megyék állottak védtelenül nyitva az ellenség előtt. Legjobban a Mezőség pusztult el, de sokat szenvedett Kolozsvár és Torda környéke, Kalotaszeg, Beszterce-vidéke, Görgény-tartománya, s általában a folyók völgyében fekvő községek. Az éveken át tartó embervadászat előtt a falusi lakosság szerencsésebbjei erődített helyekre, a többség azonban erdőbe, havasokra menekült, barlangokban lakott és nyomorúságában makkból örölt liszttel tengette életét. Földjei műveletlenül maradtak, úgyhogy az ellenség mellett az éhínség, majd a pestis is éveken át tizedelte az életben maradtakat. Akkora volt az éhség, hogy a román jobbágyok több helyen kinyújtanak emberhúst ettek. A családtagok kiásták elhunyt hozzátartozójuk hulláját és azon éltek. Enyeden pl. egy román éhségében meggyilkolta útitársnőjét, »az húsában darabonként elszeldelt, melynek nagy részével ő maga élt Enyeden, nagy részét ott Enyeden adta el pénzen úgy mint disznóhúst.«² A jószágállomány pusztulása miatt a földeket is csak úgy tudták művelni, hogy a jobbágy magát fogta az eke elé. A gyászos végre jutott »Tündérország« felett valóban beteljesedett az idők egyik szemtanújának komor jóslata: »elrontaték, pusztították Erdély úgy, hogy soha vég nélkül többször meg nem épül és soha előbbi állapotjára vissza nem jő.«³

Míg Mihály vajda gyakorolta császári helytartóként Erdélyben a végrehajtó hatalmat, a Kárpátok megszűntek választófal lenni a Balkán felé és a háborús pusztítások által fogyasztott magyarok, szászok földjére korlátozás nélkül özönölhetett be a töröktől szorongatott román vajdaság lakossága. Ez a bevándorlás 1603 nyarára, bizonyára Mihály vajda társadalmi reformja következményeként olyan hatalmas méreteket öltött és az ország biztonságát annyira veszélyeztette, hogy Rudolf császár titkos rendeletben utasította erdélyi főparancsnokát, Basta Györgyöt: a török elől védelmet kereső románokat, ruténeket a városok-

Szamosközi I.); Mikó I., *Erdélyi Történelmi Adatok*. Kolozsvár, 1855. 169 kk. Krauss György: Kemény J., *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, Kolozsvár, 1839. 253 kk. Arengák: OL., Kolozsmonostori konvent lvt. Cttus Colos C. 71., M. 76. N. 7.

¹ Szádeczky L.: *Erdély és Mihály vajda története*. Temesvár, 1893, Veress E.: *Basta György hadvezér levelezése és iratai*. I–II. Budapest, 1909–13. (*Mon. Hung. Hist. Dipl.* XXXIV, XXXVII).

² Szamosközi: i. m. IV, 174, 177, Mikó Ferenc: i. m. 250–1, 164.

³ Mikó Ferenc: i. m. 151.

tól és erődítésektől tartsa távol.¹ Az egykorúak Mihály vajdának a régi erdélyi lakosság ellen vezetett irtóhadjárataiban tudatos politikai szándékot véltek felismerni. A szebeni magisztrátus szerint: »minden mestersége, Igiekezethy az volt, hogy az Magyar Nemzetet, Zekelyseget és Zászágot el fogiatvan, ez zep feoldet, ky minket neuelt és hizlalt, Oláhokkal megh rakia.«² Adataink valóban azt bizonyítják, hogy Mihály vajda a nemesség-jobbágyság közti társadalmi ellentétén túl a nyugati államberendezkedést képviselő magyar nemességgel szemben tudatosan igyekezett felhasználni azt az erőt, amit az erdélyi románság jelentett számára.³ Vajdasági kalugyerekek pópáikon keresztül felizgatta a román jobbágyokat földesuraik ellen, úgy hogy azok a rabolni, gyilkolni kezdő tömeg elől kénytelenek voltak birtokaikról elmenekülni.⁴ Erdélyi helytartósága idején a pópák részére biztosította a jobbágyszolgálattól való mentességet.⁵ Kővárvidék román jobbágyainak örökletes székely szabadságot adott azzal a feltétellel, hogy háború esetén fegyverrel szolgálják.⁶ A fogarasföldi román boérok és parasztokat is fel akarta használni a mozgolódó magyar nemesség sakkbantartására.⁷ Magyar nemesektől elkobozott birtokokkal bőkezűen jutalmazta román bojárjait, s ezzel is elősegítette, hogy a bevándorlók vajdasági életformájuk szerint éljenek, esetleg éppen régi gazdájuk új erdélyi birtokain. A román földesurak természetesen itt is úgy akartak gazdálkodni, mint kárpátokontúli birtokaikon. Azokban a községekben, ahol az emberi szorgalom már századok óta ekével barázdálta a határt, pásztor jövények nyájai legelésztek. Mihály vajda közbelépésére a rendek, korábbi végzéseik ellenére, kénytelenek voltak elrendelni, hogy a magyar és szász falvak engedjenek határukban román szomszédjaiknak szabad nyomást, bár azok – mint a magyarok és szászok panaszoik – »vetéseinket barmokkal, juhokkal megetették, szénafüvönket azonképpen, szőlőinkben is sok kárt tettek, az szőlők karaját, gyeput elégették és

¹ C. C. Giurescu: *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*. Bucuresti, 1915 (*Analele Academiei Române*, Seria II. Tom. XXVII. Mem. Secț. Ist.), Rudolf parancsa: Veress E.: *Basta II*, 279.

² *Székely Oklevéltár*. Kolozsvár, 1895. IV, 138.

³ Szádeczky: i. m. 358, Szamosközi: i. m. IV, 122.

⁴ Wolfgangi de Bethlen *Historia de rebus Transylvanicis*. Cibinii, 1785. IV, 428 kk., *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (ezután: EOE.), Budapest, 1878. IV, 432, 583, Veress E.: *Basta II*, 144–7.

⁵ EOE. IV, 527.

⁶ Szádeczky: i. m. 559.

⁷ *Székely Oklevéltár* IV, 139, Szádeczky: i. m. 366.

több egyébféle dolgokat cselekedtenek»¹ Csupán a juhoknak nem engedtek szabad legelőt, hangsúlyozva, hogy itt Erdélyben ez sohasem volt szokásos.

Esztelen pusztítások mellett e primitívebb balkáni gazdasági rendszer térhódítása teszi érthetővé, hogy a román vajda rövid kormányzása alatt a gazdag Erdély jövedelme annyira megcsappant. Nem érte el a 100 ezer forintot sem, pedig igazgatása évi 360 ezer forintba került.²

Erdély középkori települési rendszere a századforduló kaotikus zűrzavarában teljesen összeomlott, s mire másfél évtized múlva az építés időszaka újra beköszöntött, régi formájában nem volt többé visszaállítható. Azok az erők is, melyek a XVI. század második felétől kezdve fokozott mértékben sajtolták a Balkánról az idegen népességet az országba, az általános fejetlenség idején tovább hatottak. A háborús zavarok, s a bevándorlás egyéb körülményei azonban most már lehetlenné tették a jövevények beillesztését a régi rendbe.

Mihály vajda uralmának és a századfordulón történt tömeges bevándorlásnak tulajdonítható az erdélyi románság körében addig szokatlan jelenségek hirtelen feltűnése. Ezek az új vonások a románlakta területek közül csupán a Partiumban: Belényes- és Bél-vidéken, a Rézalján nem figyelhetők meg: ott tehát, ahová Mihály vajda hatalmas tudvalevőleg nem terjedt ki. E vidékek ugyanis mentesültek az Erdélyen végigszántó pusztításoktól. Így aztán új jövevények, nem lévén reájuk akkora szükség, ide nem kerülhettek el olyan nagy számban hogy az életet átalakíthatták volna, mint az a Királyhágón túl történt. Mivel az újkori román népmozgalmak jellemző sajátosságai a Basta után meghonosodott új életforma keretein belül mind megfigyelhetők, a továbbiak megértése végett szükséges velük bővebben foglalkozni. E jelenségek eredetét kutatva természetesen fordítjuk tekintetünket a román vajdaságok felé, ahonnan az elpusztult Erdély új lakossága beszármazott. Megállapíthattuk, hogy a középkorban a Kárpátokon belül élő, sőt bizonyos vonatkozásban a kárpátokontúli románság életében is a magyarság magasabbrendű életformájának, politikai és gazdasági berendezkedésének vonzó és felemelő hatása érvényesült. A magyarság nagy vérvesztései következtében azonban a nyugati kultúrközösség kisugárzása az újkorban a Kárpátokon túlra érhetően meggyengült. Helyette a román fejlődést a bizánci-balkáni kultúrkör formálta tovább.³

¹ EOE., 526–7. Vö. EOE. I, 541, II, 197.

² Veress: E. *Basta* II, 133–8.

³ Elekes: i.m. Századok 1940, 312–3, 401–4.

A XVII. századi nagy pusztítások után beözönlő vajdasági tömegek ebből a nyugati fejlődéstől eltérő világból kisarjadt életmódjukat hozták magukkal és gyökeresítették meg a Kárpátmedencében. Ha csak gazdasági oldalról is közeledik a késő kutató az Erdélyben végbement nagy átalakuláshoz, kénytelen megállapítani, hogy Magyarország királyhágóntúli területei számára a régi lakosság kivészte mellett a legsúlyosabb következményekkel éppen ennek az idegen fejlődésben fogant életformának a meghonosodása járt. Hiszen az Alföldet a török háborúk sokkal inkább elpusztították, mégis magyar lakói szorgalmas munkájukkal egy század alatt újból bekapcsolták az ország nyugati ütemű termelési rendjébe. Erdélyben azonban a magyarság megfogyásával az az erő szűnt meg, mely a bezúduló román tömegeket felemelhette volna, a régi lakosságot pedig mentesíthette volna az új életforma térhódításával járó süllyedéstől. Csak Erdély felől nézve az újkori román bevándorlás jelenségeit, sok minden nem magyarázható meg. Rejtve maradnak a kutató előtt azok a rugók, melyek hatalmas román tömegeket tartottak állandó mozgásban és lendítettek időnként kivándorlásra. Vázolnunk kell tehát e bevándorlások vajdasági hátterét. Mint-hogy a magyar és szász parasztéletről vett analógiák alkalmazása a bizánci kultúrkörből érkező jövevények életstílusával szemben célra nem vezető, sőt igaztalan eljárás lenne, megértéséhez szükséges ismerünk a román társadalom és település fejlődésének néhány, a Kárpátoktól nyugatra szokatlan jellegzetességét.¹

Azokat az elképzeléseket, hogy a román fejlődés nem ismerte a jobbágyságot, s annak kialakulása tisztára a töröknek fizetett súlyos adók következménye, a román történetírás cáfolta meg, kimutatva az úrbéres viszony nyomait a XIV. század közepéig visszamenőleg.² Ezt az eredeti jobbágy-réteget, melyet *vecin*-nek, illetve *rumân*-nak neveztek, a XVI. század közepétől kezdve valóban jelentősen növelték a lesüllyedő szabad elemek. A török hűbéressé lett román vajdaságokra nehezedő rendkívül súlyos terhek és az adózási rendszer tökéletlensége következ-

¹ A vajdasági jobbágyviszonyokról és településről készített alábbi vázlat teljes egészében a következő munkák adatain és megállapításain alapul: I. C. Filitti: *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele Române în sec. XV–XVII*. București, 1933. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria III. Tom. XIII., I. C. Filitti: *Proprietarii solului în trecutul Principatelor Române*. București, 1934. Acad. Rom., Mem. Sect. Istor. Ser. III. Tom. XVI., I. C. Filitti: *Despre »legătura« lui Mihai Viteazul*. Revista Istorică Română 1932, 221 kk. és Giurescu: i. m.

² Giurescu: i. m. 13–18.

tében ugyanis a birtokos osztály tönkrement, s a kisbirtokos szabadok tömegesen kényszerültek mások szolgálatába állani.¹ Ezeknek a szabaderedetűeknek törvényesen megengedett állandó hullámzása egyik birtokról a másikra a velük egy színvonalon élő szolgarendű földesúri elemeknek kitűnő lehetőséget nyújthatott a szökésre. A szolgarendűnek ugyanis csak el kellett szöknie, hogy szabadnak adva ki magát, új földesuránál jobb életre tegyen szert. Minthogy a románság az állandó megtelepülés folyamatának ekkor még csak a kezdetén állott, ez a társadalmi bizonytalanság a török háborúkkal együtt erős oldó hatást gyakorolt kristályosodni kezdő telepeire.² A Kárpátokon túl egyáltalában nem szokatlan állapot megszüntetésére az a Mihály vajda tett kísérletet, akinek Erdéllyel való kapcsolatai közismertek.³

Amikor 1595-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem szabályozta hűbéres román vajdaságai, Moldva és Havasalföld viszonyait, elrendelte, hogy a más bojár földjén titkon lappangó szökevényeket adják vissza régi uraiknak.⁴ Azon a fejlődési fokon azonban, melyen akkor a román parasztság állott, ez a magyar viszonyok alapján kiadott intézkedés nem volt végrehajtható. Később bizonyára erdélyi helytartósága alatt szerzett tapasztalatai érlelték meg Mihály vajdában azt az elhatározást, hogy a vajdasági lakosság állandó megtelepülését erőszakos beavatkozással is elősegíti. A vajdasági és erdélyi állapotok összehasonlítása ugyanis meggyőzhette az imbolgó román néprétegek helyhez-kötésének szüksége és előnyei felől.⁵ Bár e rendezés gondolatát az erdélyi magyar viszonyok megismerése érlelhette meg benne, a megvalósításnál a román fejlődési fokon célravezetőbb orosz példát követte. Oroszországban ugyanis 1592-ben elrendelték, hogy ha egy szabadrendű hat hónapnál tovább élt más birtokán, mindörökre maradjon ott a földesúr szolgáljaként.⁶ Állandó lakóhely nélküli társadalmi rétegekkel szemben valóban csak ilyen drasztikus megoldás kecsegtetett sikerrel. Mihály vajda is megtiltotta tehát a szökevények visszakövetelését, s mindenkit, aki más földjén élt, tekintet nélkül arra, hogy önként szolgálatba álló

¹ Filitti: i. m. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Ser. III. Tom. XVI, 18 kk.

² Giurescu: i. m. 27.

³ A vajdasági települések menetére ld. Elekes: i. m., Századok 1940, 363–77.

⁴ Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria Românilor*. București, 1880. III, 472, 477.

⁵ Filitti: i. m. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Ser. III. Tom. XIII, 8, 16. Rev. Ist. Rom. 1932, 229.

⁶ Filitti: i. m. Rev. Ist. Rom. 1932. 225.

szegény szabad, vagy eredetileg is szolga volt, ahhoz a birtokhoz kötötte örökös jobbágyként, ahol a rendelet kiadása idején éppen volt.¹ Ezzel a szigorú társadalmi reformmal, jelentős szabad tömegek feláldozása árán, sikerült ugyan megteremtenie az egységes román jobbágyságot, tulajdonképpen célját, a parasztság helyhezkötését azonban csak kis részben érte el. Rendelkezését ugyan utódai is könnyörtelenül végrehajtották, de a szökéseket alig sikerült valamivel csökkenteni.² A román-ság fluktuáló életformája hamarosan kitermelte a szigorú intézkedés alóli kibúvók rendszerét.

Rövidesen óriási méreteket öltött a szabadságukat veszített tömegek szökése a szomszéd államokba: Magyar- és Lengyelországba.³ Ez a társadalmi reform teszi érthetővé a román bevándorlás rendkívüli megnövekedését Erdélyben éppen a XVII. század elején. Mihály vajda ugyan csupán azokat a szabadokat tette jobbágygá (rumânná), akik rendelete kiadása idején más birtokán éltek, de aki azután állott más szolgálatába – elgondolása szerint – szabad maradhatott.⁴ A bojárok azonban kihasználva a Mihály-féle »megkötés«-ben rejlő lehetőséget, a szabad kisbirtokosok rumânná tételét tovább folytatták és mindenkit, aki 12 évnél tovább élt birtokukon, jobbágyuknak tekintették.⁵ Ezzel az eljárással természetesen maguk kényszerítették a lakosságot állandó vándorlásra. Bár a XVII. század második felében már csak az a szabad volt rumânná tehető, aki formálisan is eladta magát, mégis 1665 körül Havasalföldön felmerülhetett a lehetősége egy olyan újabb általános »megkötés«-nek, mint amilyen a Mihály vajdáé volt.⁶

Hihetőleg ezen újabb »megkötés« előszelére menekültek azok a nagy tömegek Erdélybe, melyekről Evlia Cselebi török történetíró is megemlékezik.⁷ A román társadalmi fejlődésnek ez a mozzanata, miként félszázaddal korábban, megint olyan időponttal esett egybe, amikor a rendkívüli háborús pusztítások Erdélyt hatalmas idegen tömegek befogadására tették képessé. Ma még nem látható tisztán a román fejlődés eme fordulatai és az erdélyi pusztítások közötti kétségtelen

¹ Giurescu: i. m. 26. Filitti: i. m. Rev. Ist. Rom. 1932, 221, 229.

² A Mihály-féle »megkötés«-re vonatkozó okmányok regesztáit közli Giurescu: i. m. 37–65.

³ Veress: *Basta* II, 279.

⁴ Filitti: i. m. Rev. Ist. Rom. 1932, 224–5.

⁵ Filitti: i. m. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. Ser. III. Tom. XIII, 28.

⁶ Az új »legáturá« hírére kialakult közhangulatra és szökésekre nagyon jellemző adatot közöl Filitti: i. m., Rev. Ist. Rom. 1932, 227, Giurescu: i. m. 36.

⁷ Török-Magyarkori Történelmi Emlékek. II. oszt. IV. Budapest, 1908. 247.

összefüggések minden részlete. Valószínű azonban, hogy éppen az újjáépülő és jobb életet biztosító Erdélybe megindult rendkívüli szökések váltották ki a vajdasági lakosság helyhezkötését célzó intézkedéseket.

Végleges kivándorlás mellett azonban számtalan más módja is kialakult a rumânság súlyos igájától való szabadulásnak. Legbiztosabb útja az volt, ha a rumân idegen országba, főként Magyarországra szökött, s néhány esztendő múlva visszament a vajdaság egy egészen más vidékére. Ekkor aztán magyarországi, szerb, orosz vagy bolgár jövevénynek adva ki magát, nyugodtan válogathatott a legtöbb védelmet ígérő földesurak között, s élvezhette a külföldi szabadparasztnek kijáró kedvezményeket.¹ Az országban bennmaradó szökevények valamelyik kolostor vagy hatalmas bojár birtokán húzódtak meg. Minthogy a községek és a bojár érdeke is azt kívánta, hogy a jövevény rumánokról az állami adószedők ne szerezzenek tudomást, régi gazdájuk felől meglehetősen biztonságban élhettek.² Elég volt a rumânsággal gyanúsítottak azt állítania, hogy Mihály vajda »megkötése« idején nem élt az országban és mentesült a jobbágyságtól.³

Minthogy a vajdasági parasztelel alapjelenségeit a román történetírás már meglehetősen tisztázta, eredményei az újkori erdélyi bevándorlók szokatlan életformájának magyarázatánál nyugodtan felhasználhatók. E kérdéscsoport legkitűnőbb kutatója, Constantin C. Giurescu szerint a román parasztságot (rumân) a történelem egész folyamán nagy vándorlási kedv (*o mare nestabilitate*) jellemzi.⁴ A jobbáglakosság állandó és folytonos hullámvásban van. Falvak tűnnek el, majd más néven újból felmerülnek, népességük a legnagyobb szélsőségek között ingadozik. A települések bizonytalanok és ideiglenesek, a lakosság átfolyik a kevésbé népes tartományokba, hogy aztán ismét visszafolyják a néptelenné lett tájra. Nemcsak falvak, hanem egész vidékek települési és népesedési képe megváltozik aránylag rövid időközökben. Egy-egy terület népessége a szerint nő vagy fogy szeszélyes lázgörbékben, hogy a bojár-földesúr kegyeltje-e a vajdának vagy nem. Az adók ugyanis olyan nagyok, hogy csak azok a községek fizethetik meg, melyek számára földesuruk a vajdától valami kedvezményt eszközölt ki. Ha a bojár kegyvesztett lesz, vagy az ellenpárt új vajdát állít, mivel embereinek nem tud többé védelmet biztosítani az állami kizsákmányolással

¹ Giurescu: i. m. 26–7.

² U. o. 27–8.

³ Filitti: i. m. Rev. Ist. Rom. 1932, 224.

⁴ Az alábbi bekezdés, a külön is jelzett rész kivételével, majdnem szó szerinti fordítás Giurescu: i. m. 27–8 nyomán.

szemben, falvai hirtelen megürülnek, rumânjai elszöknek az új kegyencék földjére. A rumânt ugyanis nem köti semmi szál ahhoz a földhöz, melyen él. Mindig oda megy, ahol biztonságban érezheti magát, s könnyebb szolgálatot remélhet. Giurescu szerint ez a határtalan fluktuálás a román történelem jellegzetes tényezője. A hullámvésztermészetesen nem ismer országhatárt, hanem átfolyik a szomszédos államokba is. Az állandó emigrációt legszigorúbb határellenőrzéssel sem lehet megakadályozni. Bár a határmenti területek lakóinak adóját az ország belsejében fizetettnek egyharmadára szállították le, a szökések mégsem szüntek meg. Normális körülmények között azonban a kivándorlással párhuzamosan hasonló mértékű bevándorlás folyik. A bevándorlás ugyan valójában csak látszólagos, mert a jövevények, bár idegeneknek igyekeznek magukat kiadni, többnyire korábban a vajdaságokból szöktek ki. Még a XVII. század végén is egész falvak szöknek el és – mint az oklevelek mondják – »kóborognak egyik kézből a másikba, egyik bojárától a másik bojárhoz«; oda, ahol éppen alkalmazzák őket, bár a vajda szerint jobb lenne, ha letelepednének.¹ A rumân élete csupa munka. Gazdája szemében éppen olyan birtoktárgy, mint az erdő, vagy malom, stb.² Éppen úgy adják, veszik, zálogosítják őket, mint a rabszolgákat. A rumân lakosságnak akkor még annyira nincs kapcsolata földjével, hogy a birtokot és rajta élő rumânokat külön-külön szokás eladni.³ Ha az eladó rumânjait magával vitte, a vevő egyszerűen vásárolt lakatlan birtokára egy falura való rumânt.⁴ A román letelepülés tehát a XVII. század kezdetén a fejlődésnek még azon a fokon állott, amikor az ember, a lakos az érték, nem pedig a föld, ahol él. A románság számára azonban éppen ez az állandó hullámvész tette lehetővé nagy tömegeinek Magyarországra vándorlását. Ha ugyanis a vajdasági románok egésze a XVII. vagy akár csak a XVIII. században eljutott volna az állandó megtelepedés fokára, ekkora tömegek nem mozdulhattak volna el olyan könnyen szülőföldjükről. Az egymást érő népemésztő háborúk a vajdasági bevándorlás egyidejű óriási megnövekedésével, s az idegen életforma gyökérverésével váltak Erdély régi lakói számára végzetessé. A Basta pusztításait követő újjáépítéssel kezdődtek a románság újkori települési mozgalmi, melyeket a korábbiakkal szemben nem

¹ Filitti: i. m. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. Ser. III. Tom. XVI, 17 és XIII, 20.

² Giurescu: i. m. 20, 36.

³ Filitti: i. m. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. Ser. III. Tom. XIII, 14–5.

⁴ Giurescu: i. m. 23.

annyira az új községek alapítása, hanem a kiveszett régi lakosság helyének elfoglalása jellemez.¹

1607-ben köszöntött be végre olyan viszonylag békés időszak, hogy az újjáépítés gondolatával foglalkozni lehetett. »Mérthogy mostan minden helyek igen elpusztultak, hogy sok falunak csak az helye legyen, némely falukban pedig egy kicsi, két, három vagy négy ház maradt, abban is kiben vagyon ember, kiben nincs«, az országgyűlés hatévi adómentességet rendelt az újraépülő községeknek.² Általános telepítés azonban csak a béke teljes megszilárdulása után, Bethlen Gábor uralma alatt kezdődhetett el. 1614-ben megindult a székelységre, szászságra menekült megyei lakosság visszatelepítése, az országgyűlés többször intézkedett a hazatérők hatévi mentességéről, a fejedelem pedig erélyes kézzel fogott a balkáni jövevények megzabolázásához és építőmunkába állításához.³ A rácokkal, ruténekkal erősen kevert új román lakosság azonban legfeljebb csak számszerűleg volt elegendő a magyarok, szászok falvaiban támadt rések pótlására, valójában azonban nagy része jóideig alkalmatlan maradt az erdélyi életbe való beillesztésre.⁴

1620–1630 között a jövevényekkel kapcsolatban hozott országgyűlési végzésekből ugyanaz az életforma bontakozik ki, melyet az imént ismertünk meg a Kárpátokon túli románság sajátjaként. Többször intézkednek az »uruk előtt lappangó«, vagy »csavargó és uratlan emberekről«, akik »idegen országból jönnek«, »szolgálatot és adófizetést kerülvén, csak mint az herék az méhek között, hol egy, hol más úr... jószágokban magokat megvonván« ide-oda tekeregnek.⁵ Az új népességnek nincs állandó lakóhelye. »Ezek ighen bizonytalan Emberek; csak jeonek s mennek Moldouaba houa«, mint az egyik urbárium írója megjegyzi.⁶

E máról-holnapra élő népség növekedésének természetes következménye lett a közbiztonság hihetetlen megromlása. A lopás, gyűjtogatás, rablás, gyilkosság állandóan napirenden volt. Jellemző az elvadult állapotokra, hogy Beszterce város főbírája kénytelen volt kötelez-

¹ Jellemző adatok bőven találhatóak G. Müller: *Die ursprüngliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande*. Hermannstadt, 1912. (Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Ungarn. 1.) c. kitűnő munkájában.

² EOE. V, 508.

³ EOE. VI, 419, VII, 251, 283, 324, 492.

⁴ EOE. I, 495, III, 180, 218, IV, 526. OL. Gyulafehérvári L. R. I. 32.

⁵ EOE. IV, 432, VII, 544, VIII, 484, IX, 92. Kolosvári – Óvári: *Corpus statutorum Hungariae municipalium*. Budapest, 1885. I, 99–100.

⁶ OL. Erdélyi fisc. Ivt. I. szekr. Fasc. 7. K.

vényt venni egy magosmarti román jobbágytól, hogy az nem áll boszszút, amiért a főbíró elfogatta, mikor egy lova elveszett a keze alatt.¹ Bár egymást érték a tolvajok, csavargók elleni szigorú intézkedések, némi eredmény is csak évtizedek múlva mutatkozott.² A bennlevő románság ugyanis újabb és újabb vajdasági vagabundus elemekkel frissült fel. Hiába tiltották meg a románoknak a fegyver- és lótartást, hiába kötelezték a földesurakat a birtokaikon élő tekergők jobbágyá tételére, »az idegen népeknek szaporodásával« nem sikerült teljes rendet teremteni.³ A kérdés gyökeres rendezésének akadálya a munkások hiánya volt. A földesurak ugyanis befogadták a védelmük alá helyezkedő vagabundusokat, s ezzel alkalmat adtak nekik üzelveik folytatására.⁴

Bethlen a belső rend helyreállítása körüli fáradozása közben győződhetett meg, hogy a Kárpátokon túli jövevények egy része nemhogy elősegítője, hanem éppen egyik legnagyobb akadálya az ország újr-építésének. Csak így érthető meg, hogy a legégetőbb emberhiány idején, 1619-ben, a havasalföldi vajdával kötött szerződésében könnyű szívvel lemondott mindazokról a Havasalföldről bejött jobbágyokról, akik haza akarnának menni, a Báthory Gábor fejedelemségétől fogva Erdélybe futott cigányokat pedig, akik között sok román »vagus« is lappanghatott, »kedvek ellenére is haza adatja«.⁵

Bethlen modern merkantilista elgondolásaiba sehogysem találhatott e réteg, melynek nyomában az élet elszegényedése járt. Ő ugyanis a gazdasági élet megszervezésére, európai színvonalra emelésére, a fogyasztás növelésére törekedett. Népesítési politikája is ezt a célt szolgálta.⁶ Morvaországi anabaptista iparosokat fogadott be Erdélybe, a felsőmagyarországi bányákból erőszakkal vitetett bányáiba munkásokat, magyarországi hívei áttelepítésével erősítette az erdélyi magyarságot.⁷

¹ Veress: *Documente* X, 161.

² EOE. VI, 418, VIII, 116, 235. X, 328, IV, 558.

³ EOE. VIII, 97.

⁴ EOE. VIII, 116, *Corpus Statutorum* I, 101.

⁵ Veress: *Documente* IX, 186–7.

⁶ Szekfű Gyula: *Bethlen Gábor*. Budapest, 1929. 180, 182.

⁷ Anabaptisták: *Erdélyi Történelmi Adatok* IV, 189, EOE. VIII, 102–3, IX, 271, Mircse–Óváry: *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseinek történetéhez*. Budapest, 1886. 274, *Fontes Rerum Austriac.* Dipl. XLIII, 411; *Történelmi Tár* 1892, 367 kk.; *Bányászok*: Szekfű Gyula: i. m. 179, EOE. VII, 478, VIII, 143, 371; Magyarországiak betelepítésére ld. Weress: *Torda őscsaládai*. Kolozsvár, 1891. 15–23, Szilágyi S.: *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*. Budapest, 1886. 235, 237, EOE. X, 147.

A földesúri telepítőknek azonban be kellett érniök a kéznél lévő románnal. Elárvult falvaik felépítéséhez telepeseket kereső birtokosok ugyanis nem csupán annyira voltak a román jövevényekre utalva, amilyen mértékben kiveszett a régi népesség. Egy középkori eredetű, belülről induló társadalmi folyamat is hozzájárult, hogy a megmaradt magyarság és szászság lassanként jelentkező tényleges szaporulatánál kisebb mértékben vegyen részt saját elpusztult telepeinek újranevesítésében.

A falusi népességnek a középkor vége óta megfigyelhető városba áramlására gondolunk.¹ Erdélyben ehhez járult még, már a fejedelemség kialakulásától kezdve, a sóaknákra, bányákra, fejedelmi birtokokra, kiváltságolt területekre, fejedelmi katonaság közé való szökés.² Amíg azonban az ország törzsében a jobbágytelkek 20–50%-ának pusztasodása csupán gazdasági és társadalmi következményekkel járt, a Királyhágón innen ezáltal lehetőség nyílt a körülakó hegyi románság törekvőbb elemeinek az addig zárt magyar és szász falvakba telepedésre.

A mezővárosok lakóját csak a közösségre együttesen kivetett földbérből (census) reáeső rész terhelte, ellenben függő viszonyára személyszerinti szolgálat nem emlékeztette állandóan. Az aknákon a fejedelmi kincstár érdekei védték a jobbágyot, s a termelés folyamatosságának biztosítása végett a szökevények időnként törvényesen is mentesültek régi uruk visszakérésétől.³ Fiskális birtokokon az adó beszedésénél figyelhető meg néha valami enyhítés. A szökevény itt is mentesült a visszaadástól, sőt az ügyességével kitűnő jobbágyot fejedelmi földesura gyakran nemesítette.⁴ Az aknákon át a városi polgárság felé vezetett az út, fejedelmi vitézek pedig könnyen szerezhettek címeres leveleket.⁵ A XVII. századi tömeges nemesítések bizonyítják, hogy a társadalmi emelkedésnek ezt az útját széles és szinte teljes egészében magyar réteg járta. Az erdélyi fejedelemség haderejét is majdnem kizárólag magyarok és székelyek szolgáltatták. Így a katonai áldozatok, az otthonta-

¹ E jelenségre Szabó István hívta fel a figyelmet *Hanyatló jobbágyosság a középkor végén* című tanulmányában (Századok 1938,10–59). Vö. az ott idézett munkák közül H. Aubin: *Zur Geschichte des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Ostpreussen*. Leipzig, 1911.

² EOE. I, 504, 577, II, 197, 325, 363, VIII, 133–4 IX, 267.

³ EOE. V, 413, VII, 183, 54²–3.

⁴ A fejedelmi gazdaságok funkcionáriusainak társadalmi emelkedésére, szabadossá tételére, nemesítésére sok példa található a gyalui vártartomány urbáriumában. Lásd még Sándor I. alább idézett munkáját.

⁵ EOE. IX, 420. Tömeges katona-nemesítésre lásd Sándor I.: *Czímerlevelek*. Kolozsvár, 1910. 12, I, 46–8, 52–53, 54–5, 74–6, 106–7, II, 11–3, 86–93, 96. EOE. VII, 326.

lan vitézi élet következtében elmaradó népszaporulat szintén a magyarság mérlegét terhelte.¹ Ezt a falutól elvezető társadalmi folyamatot a XVII. századi nagy pusztítások meggyorsították. Az ősi tűzhelyüktől erőszakkal elsodort jobbágyok ugyanis hamarosan felismerték, hogy mennyivel biztonságosabb akárcsak a suburbiumokban való lakás is. A románság térhódítása folytán számára egyre idegenebbé váló régi környezetéből a pusztuló falusi lakosság városokba húzódása, hihetőleg főként vegyes népességűvé lett községekből, békésebb időkben is állandóan folyt.² Nem kis mértékben járult a megyei magyarság apasztásához a nagy zavarok és nyomorúság elől a nyugalmasabb Részek felé folyó átáramlás.³ Csak az erdélyi állapotok teljes megszilárdulása után, Bethlen Gábor uralmának második felétől kezdődőleg indult meg egy ezzel ellentétes irányú népmozgalom, mely a török és vallásüldözések elől menekülő alföldieket, felsőmagyarországiakat hozta Erdélybe.⁴

Ahol azonban ilyen szerencsés vérfelfrissítés nem sietett a megtizedelt lakosság segítségére, ott a gazdátlan telkekre előbb-utóbb román jövevény szállott. S ezzel kezdetét vette a korábban homogén nemzeti-ségű falu vegyes lakosságúvá válása. Adataink azt mutatják, hogy ez a folyamat – éppen a jövevények állandó továbbssodródása következtében főként azokon a helyeken, ahol a románság először akkor vetette meg lábát, – egészen a XVII. század közepéig elhúzódott.⁵ Csak a század harmincas éveiben növekedett meg a »kezesség alá esett« jövevények száma,⁶ s kezdettek a románok állandó szállást verni a valószínű-

¹ Báthory István lengyel királysága idején is erdélyi magyar katonasággal vette magát körül, mely különösen az oroszok elleni háborúban tüntette ki magát. Névsorát a lengyel zsoldfizetési listák őrizték meg. Lásd Veress E.: *Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae. 1576–86.* Budapest, 1918. (*Fontes rerum Hungaricarum*, III).

² EOE. XIII, 399. Nagy Ö.: *Szórvány és beolvadás.* Hítel 1938, Szabó I.: *Az asszimiláció a magyarság történetében.* Kolozsvár, 1942.

³ EOE. V, 469, VII, 557, IX, 592, 594, X, 145.

⁴ Számtalan adat az OL. Kolozsmonostori lvt. Fasc. 26. Urbaria jelzetű csomójában található összeírásokban. Különösen lásd a nagyalmási (Kolozs vm.) uradalom 1644. évi összeírásában a nagyalmási jövevények névsorát. – EOE. X, 147.

⁵ EOE. IX, 92, Veress: *Documente IX*, 310. Vö. még az előbb idézett összeírásokat.

⁶ A jobbágy-kezeslevelek ettől az időtől kezdve szaporodnak el az erdélyi családi levéltárakban. Az Apaffiak hat falujában 1629-ben kezesség alá esett jobbágyok névsora egész kis füzetet tölt meg. (OL. Erd. fisc. lvt. I. szekr. Fasc. 6, V.). Az aranyosszéki román jövevények 1618 körül estek jobbágyság alá. EOE. VII, 492.)

lenül megfogyott, de még keveretlen magyar és szász községekben. Elősegítette ezt az 1628–36 és 1640–47 közötti pestis pusztítása azzal, hogy tovább ritkította a régi lakosság megmaradt töredékeit, s így újabb területeket nyitott meg a románság előtt.¹

A századelő nagy megrázkódtatásaiból csak a negyvenes évek végére alakult ki Erdély új népi képe. Ennek a folyamatnak jellemző jegyeit abban foghatjuk össze, hogy a túlságosan meg nem fogyott magyar telepek népe – például a kalotaszegi falvak jórésze – a béke éveiben talpra állott, az erősen elpusztult községek gyér lakosságát bőségesen mellételepülő románság fokozottan felhígította, ahol pedig Basta után csak néhány család maradt életben, bizonyos idő múlva önkéntes elköltözés teremtett a bevándorlók számára tiszta helyzetet.²

A XVII. század elején elpusztult községek sorsára idézhetjük az Újgyház-székben fekvő Bägendorf múltját.³ 1651-ben a vizitátorok sok román között csupán három szász házaspárt találtak e községben. Ezek a következő évben, hogy adóterheiken könnyítsenek, a pusztán álló, egykor szászlakta telkekre huszonnégy román családot vettek fel, akik kötelezték magukat a szász papnak és tanítónak járó tized megfizetésére, az evangélikus templom, iskola, paplak karbantartására. 1655-ben már csak egyetlen egy szász család élt a faluban, a másik kettő elköltözött vagy kihalt.

A románság térnyerésének általánosabb útja azonban az, hogy a két nemzetiség a jövevények növekvő fölénye mellett is az 1657–61 közötti újabb nagy pusztításokig együtt él. Akkor aztán a gyengébb fél teljesen kivész, a számra nagyobb pedig bár megfogyatkozva, de egyedül marad a romok között. Jól példázza ezt a Szerdahely-széki Kisapold átvedlése.⁴ Minthogy szász népe 1600–1602 között majdnem teljesen kipusztult, románokkal ültették meg. A jövevények számbeli fölényük ellenére sokáig elismerték a régi lakosok jogát a vezetéshez. Még 1628-ban is az elöljáróság teljesen szász. Csak félszázaddal betelepülésük után (1649), mikor a községben kilenc szász és negyven román familia élt, tűnik fel a szász bíró és székesküdtek mellett az első román faluesküdt. Három esztendő múlva a székesküdtek közül is egyik román,

¹ Veress: *Documente* IX, 271, X, 195, 209. EOE. IX, 419, 425, 589, 593, xv; 494.

² Mindegyik típusra bőségesen található adat Szolnok-Doboka vármegye monográfiájában (II–VII). A kalotaszegi magyarság regenerálódására a gyulai urbáriumok szolgáltatnak pontos adatokat.

³ Müller: i. m. 130.

⁴ Müller: i. m. 138.

1656-ban pedig első ízben teljesen román a falu előljárósága. A következő évvel beköszöntő háborúk a szász kisebbséget megsemmisítették elárvult evangélikus egyháza kegyszereit, harangját 1669-ben a szék vette át megőrzés végett.

Az elpusztult magyar és szász falvakba telepedő román jövevények, életformájuk vázolt különbségei következtében, jóideig valóságos csapást jelentettek a földművelő régi lakosság töredékei számára. A régi és új népesség között műveltség, gazdasági kultúra, életmód tekintetében akkora eltérés volt, hogy az a nyugodt együttélést sokáig lehetetlenné tette. Ez a két különböző – földművelő magyar-szász és félnomád pásztor román – életforma a középkorban területileg jól elkülönült egymástól, legfeljebb a határos részeken érintkezett a nagy pusztítások azonban teljesen összekeverték gyakran a legkisebb települési egység, a falu keretein belül is.

A magyar és szász gazda hiába igyekezett a háborúk alatt elvadult földjét fáradságos munkával a kultúrának visszahódítani, mert a román pásztorok – mint a szebenvidékiek 1636-ban panaszzal – »marhájokkal az tilalmasban becsületlen károkat tétetnek, gabonájokat szénaréteket és erdejeket vágják, vesztegetik. Ha reátalálván az szászok be akarnák hajtani marhájokat, mindjárt az sok oláhság reájok támadván, verik igen, holott az szászok égéstől félvén, nem mernek veszekedni vélek, mert nemrégen is háromszor gyújtották fel Oltzmant«. Nincs olyan nap vagy éjszaka, hogy a szász lakosságnak román részről ne lenne valami bántódása, úgyhogy »sok szász falunak el kell pusztulni«.¹ A jövevények nem sok tekintettel voltak az esetleges régi lakókra hanem erővel igyekeztek megszerezni azok telkeit is. A Tövisre telepedett románok »nem gondolván a régi portionatus nemes emberekkel, sessiojukra házakat csináltatnak, földjüket elfoglalják«, pedig »mivel Tövis igen nagy hely volt régen, ahhoz képest feles házhelyek találtatnának, melyekhez vér senki ez életben nem volna«.² Ahol pedig többségre tettek szert, saját szokásaikat, ünnepeik megtartását akarták ráerőszakolni a magyarokra.³ Megérthetjük tehát, hogy ilyen idegenné vált környezetből a régi lakosság megmaradt töredéke miért igyekezett el olyan falvakba vagy városokba, ahol élhette a saját életét. Ezeknek az összetelepéseknek az útját az egyházi kegyszerek vándorlása jól megmutatja. A régi falujukból elköltözők ugyanis magukkal vitték

¹ Veress: *Documente* IX, 366.

² EOE. XIV, 186.

³ EOE. XI, 165.

templomuk klenódiúmainak s letébe helyezték új községük egyházánál, azzal a kikötéssel, hogyha megszorodva előbbi lakóhelyükre visszamehetnek, azokat magukkal vihetik.¹

A magyar nemesség és állam magatartását a románsággal szemben pusztán csak gazdasági érdekek határozhatták meg. A jövevényeket »propter bonum publicum« fogadták be, tehát hogy adójukkal hozzájáruljanak a törökkel élet-halál harcát vívó, nemzetiségeit is védő magyarság hatalmas áldozatához.² Termelés szempontjából azonban a román jobbágyok befogadása a legrosszabbat jelentő lakatlanságnál csak egy fokkal volt jobb megoldás. Nyomában ugyanis a paraszti élet rendkívüli süllyedése, a termelés hihetetlen mértékű visszaesése járt. A pásztorkodó román új lakóhelyén is folytatta korábbi primitív életét s így a középkori magyar nemzedékek verejtékével megtermékenyített kultúrtáj rohamosan süllyedt a természeti táj felé. Új lakosságot nyert helységek határának jobb kihasználását kívánták előmozdítani a törvények, melyek román falu földjén szántó, vagy szőlőtelepítő magyar jobbágyok ottani termésére dézsmamentességet biztosítottak. Jellemző világot vet a magyar és a román jobbágyok földjével való lelki kapcsolatára, hogy míg a krasznamegyei magyar parasztok az első nagy csapást kiheverve, a szomszédos román falvak parlagon heverő határából is igyekeztek minél többet bevetni, szőlővel beültetni, a románokat másfél század után sem sikerült törvényes intézkedésekkel rászorítani, hogy a saját élelmükre szükséges kevés kukoricán kívül termeljenek búzát is.³ 1722-ben hatalmas román tömegeket lendített kivándorlásra a guberniumnak az a rendelkezése, hogy a kukorica »kaszáló rétekben és búzatermő rendes szántóföldekben, ismét szőlők köziben ne vettessék, és efféle helyek török búzának ne fordítassanak, se oly rendkívül való bőséggel ne vettessék, hogy csak erre támaszkodják a heverő parasztsága«.⁴

A gazdasági élet süllyedésére a XVII. századi urbáriumok számtalan adatát idézhetnők. Szólhatnánk a minden harmadik héten két napot szolgáló havasalföldi »muntyánokról«, a négyhetenként szolgáló moldvaiakról, az évenként néhány száz halat, vadalmát beadó, vagy az úgynevezett róka-sommás falvakról, annak bizonyítására, hogy a termelés

¹ Lásd a *Névkönyv az erdélyi ref. egyházkerület számára* című kiadvány 1863–1904. évfolyamaiban lévő egyházközség-történeteket.

² EOE. XI, 165.

³ EOE. X, 375, 441.

⁴ EOE. III, 422. *Corpus Statutorum* I, 48; OL. Erdélyi főkormányzéki lvt. (ezután; Gub.) 222/1701, 43/1722.

a bevándorlás következtében sok helyen milyen alacsony színvonalra süllyedt vissza.¹ Annak a gazdasági rendszernek a példázására, melyet az elpusztult régi lakossággal ellentétben a jövevények képviseltek, elég csupán a dobokamegyei Szászencs falu sorsára hivatkozni, melynek »még az régi időben is, mikor szászok lakták, 9 forint s 50 pénz volt volna árendája; de az is a disturbiumkor elpusztulván, annakutána holmi moldovai és havasalföldi bujdosó oláhok telepedtek volna helyekben, kiknek semmijek sincs s szolgálatjuk is esztendő által csak egynapi sincs egyéb, hanem külön-külön esztendő által három-három rókabőrt adnának.«² A nincstelen román jövevényből csak a földesúr sok áldozata és vesződése után lett jövedelmet is hozó jobbágy. A XVII. század közepén elnéptelenedett Szászpénteket szintén románokkal ültették meg. Ezek azonban olyan szegények voltak, hogy többnyire a szomszédos Tekéből éltek, »oda dolgoztak kenyérért és... hogy dolgoztak, az Tekey szászok úgy szántottak az pénteki oláhoknak«, mivel ezeknek marhájuk sem volt, hogy határukat megművelhessék.³ A katonai szolgáltatásokat, adót földesuruk fizette helyettük, hogy anyagilag megerősödhesse nek.

Ebben a körülményekben új világban a régi népesség megerősödését csak bizonyos elzárkózás tehetné volna lehetővé. Erre pedig éppen a legjobban rászoruló megyei magyarságnak nem nyílt alkalma: földesurai kényszerítve voltak tárt karokkal befogadni üres telkeikre a jövevényeket. Bár a székelyföldi földesúri birtokokon hasonló volt a helyzet, a szabad székelyek közé legfeljebb pásztorokként, havasi lakókként kerültek kis számban románok. A más nemzetiségűekkel szemben mereven elzárkózó szászok azonban újkori nagy vérvesztésük idején sem állottak el a középkori gyakorlattól és falvaikban jövevény románok csak a régi lakosság beleegyezésével telepedhettek meg. Még azokban a községekben is, ahol a szász lakosság néhány családra olvadt le, a románok csak ideiglenesen megtűrt zselléreként, szolgákként művelhették a számukra kijelölt földet, a határ egyedüli birtokosa azonban a szász maradt. Az új körülmények, nagy adók kényszeríthették a XVII. század húszas éveire a szászokat, hogy reménytelenül elfogyott településeikben, a teljesjogú faluközösségbe, írásbeli szerződéssel megállapított számú románt felvegyenek. Pontos felsorolva kötelességeiket

¹ ENML. Bánffy lvt. BB. No. 1. (Csarnóháza és a szilágysági jószág szolgáltatásai), OL. Kolozsmonostori lvt. fasc. 26. Urbaria (Szilkút 1646., Kerc 1648., Alsóporumbák 1648. évi összeírása).

² Kelemen L.: *A szászencsi oláhok*. Erdélyi Múzeum 1912, 244 kk.

³ OL. Rédei lvt. 1693.

ezek vállára rakták át a szász evangélikus egyház és iskola fenntartásának terheit a egyben hangsúlyozták, hogy befogadásuk ideiglenes, csak a szászok elszaporodásáig szól, mert amikor nekik a telkekre újból szükségük lesz, a románok kötelesek távozni a helységből.¹ Számptalan adat bizonyítja, hogy e joguknak, ha kellett, erőszakkal is érvényt szereztek, elűzve a románokat, kunyhóikat felperzselték.² Természetesen ezeknek a lakossága is a magyar és székely falvakra zúdult. A románság elszaporodását a szászoknak ugyan így sem sikerült megakadályozniok, mint-hogy a körükben divatozó születéskorlátozás miatt nem voltak képesek a saját maguk számára fenntartott kereteket kitölteni.

A partiumi területek északi részén már másként alakult a román települések sorsa. Máramaros, Szatmár és Bihar megyében ugyanis ismeretlenek az Erdélyben feltűnő előbb ismertett új jelenségek; a románság élete itt a középkori úton haladt tovább.

Bár Máramaros megye a XVI. századra eléggé telítődött románokkal, a következő száz év alatt a román településterület mégis alig terjeszkedett valamit, sőt a fellendülő rutén bevándorlás következtében jelentéktelen veszteségeket is szenvedett.³ Az ugoctai Avasság középkori románsága megmaradt eredeti határai között, csak számbelileg nőtt meg jelentősen.⁴ Szatmár megye Erdéllyel határos hegyes részeire a kövári districtus nagy szűrőjén keresztül állandóan csörgedezett az új román népesség. Minthogy azonban egészen Nagyvárad elestéig (1660) a különféle pusztítások a hegyek lábáig nyúló magyar településtömbön még nem vágtak kitölthetetlen réseket, ez a természetesen felüli szaporulat is a középkori román községek népét gyarapította, vagy legfeljebb néhány »aprófaluk«-nak nevezett kis hegyi település létrehozásában merült ki. Szatmár megye románjai a XVII. század közepéig nem vonhatták ki magukat a magyarság középkori fölényéből eredő hatások alól.⁵

Hasonló volt a helyzet a töröktől szintén kevesebbet szenvedett északbihari területen, sőt nagyjából egész Bihar megyében. A Réz-

¹ Veress: *Documente* X, 195, 209. G. Müller: i. m. bőven található adatok szász falvaknak a román jövevényekkel való szerződéseire, pl. 68, 113, 140.

² Adatok: G. Müller: i. m. 68, 73, 117, 113, *Corpus Statutorum* I, 532, Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde 1881, 461–3.

³ Vő. Bélay Vilmos: *Máramaros megye társadalmi és nemzetiségi*. Budapest, 1944.

⁴ Szabó I.: *Ugoctai megye*, 252–4.

⁵ Szatmár megye nemzetiségi viszonyai az Országos Levéltárban őrzött adó- és dézsmajegyzékek, összeírások (U. et C.) segítségével ismerhetők meg.

alján és a belényesi hegyvidéken élő románság zavartalanul gyarapodhatott, de népfeleslege inkább az elpusztult erdélyi vidékek felé keresett magának levezetődést.¹ A megye védettebb északi részén ugyanis nem volt alkalom tömeges lehúzódásra, a Váradtól délre elterülő síkságot pedig újból és újból végigseperte a török háború fergetege. Minthogy a XVI. századvégi pusztítások után biztonságos hegyeikből kimerészkedő román és rác telepes községeket a hadakozó felek hamarosan felperzselték, a román térhódítás egészen a háborús korszak végéig a síkságon nem volt jelentős. A felégetett falvak lakatlanul maradtak, vagy ha élt bennük néhány pásztorkodó család, az magyar volt.² Csak nagy mozgékonyt, a küzdelem állandó vállalását, de a földhöz való erős ragaszkodást is kívánó, földműves-katona életforma alapján lehetett a török torkában megállni. A Partium sokat szenvedett magyarsága a hajdu és szabados-paraszt települések rendszerének kialakításával nagy életerőről tett tanúságot és hosszú időn át biztosította e táj magyar jellegét.

A Részek románságának településtömbjét a Fehérkörös folyása osztotta két élesen szétváló félre. Ettől a vonaltól délre eső területek már a XVI. század óta sokat szenvedtek a török pusztításaitól. Azokra a vidékekre is, melyek nem kerültek a félhold uralma alá, különféle balkáni menekült népség zsúfolódott össze, mely a török uralom alól magával hozott életmódjával hatást gyakorolhatott a középkor óta itt élő románokra.³ Balkáni hatásokkal párhuzamosan azonban kétségtelenül megállapítható a régi magyar befolyások továbbélése. Ennek egyik megnyilatkozása a kálvinizmus térhódítása az itteni románság körében.⁴ E terület népi jellegét azonban a pusztulás századában nem a románság szabta meg, hanem a török által is telepített nyughatatlan rácok.⁵ Itt ismét megfigyelhető a lakosság nagyfokú hullámozása, az életszínvonal zuhanásszerű süllyedése, a közbiztonság teljes felborulása,

¹ ENML. Bánffy nemz. lvt. F. 8i. No. 7, 12. Tömeges áttelepülés a Szolnok-Doboka megyei Szásznyiresre (A szentbenedeki váruadalom 1690. évi urbárium a Székely Nemzeti Múzeumban őrzött Apor lvt.-ban. Kelemen Lajos másolatából).

² A teljesen elpusztult vidék magyar jellegére lásd a bécsi Hofkammerarchív Kónskr. F. 5. No. 103. jelzetű összeírását.

³ Adatokra nézve lásd Márki S.: *Aradvármegye és Arad szab. kir. város monographiája.* Arad, 1892. II. 1–2. kötetében.

⁴ Márki: i. m. II. 2, 237. Sok román csatlakozott a kurucokhoz. OL. U. et C, Fasc. 17. No. 8.

⁵ Márki: i. m. II. I, 496 kk., II. 2, 146–7.

a pásztorkodó életmód előretörése. Szörénységet például a XVII. század első felében román, rác és orosz lézengők lepték el, akik semmiféle jobbágyi szolgálatra nem voltak kaphatók, hanem rablásból, tolvajlásból éltek.¹ Ha pedig a birtokos a földjére telepedett jövevényeket megkísérelte munkára szorítani, azok átszöktek Törökországba. Nem a keresztény Európát és benne őket is védő magyarsággal azonosították sorsukat, hanem a pogányéval, s egy-egy hadjárat idején – még a XVIII. században is – versenyt raboltak a török-tatár dúlókkal.² Megbízhatatlanságukat ismerte az 1668. évi országgyűlés, hogy a király idegen kapitányai a magyar határokra románokat ne telepítsenek.³

Bár a románság Erdélyben Basta és Mihály vajda irtóhadjáratai következtében jelentős hódításokat tett a magyarok és szászok kárára, mégis a századeleji pusztítások gyümölcse végleg csak II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi vállalkozását (1657) követő török-tatár büntető expedíciók után hullott éretten az ölébe. Addig még Bethlen és a Rákócziak »aranykora« idején megerősödve, számtalan faluban élt az őslakosság kisebb-nagyobb töredéke, sok helységben pedig az egész népesség belőle telt ki. Az újabb háborús csapások azonban ismét a románok javára változtattak a helyzeten.

Erdély 1657–61-ig, Apaffi trónraléptéig, sűrítve és hatványozottan élte át a magyarországi török-tatár pusztítások borzalmait. Török martalócok, tatár khánok és a két román vajda seregei éveken át járták keresztül-kasul a Partiumtól Székelyföldre égetve, rabolva, gyilkolva a tehetetlen országot. Zsákmánnyal megrakott kitakarodó csapataira seregestől hajtották magukkal a foglyokat és az erdélyi török táborokból sűrűn indultak Konstantinápoly felé legyilkolt magyarok fejbőrét szállító hosszú szekérsorok. Evlia Cselebi török krónikás, aki 1661-ben a dúló sereggel bejárta Erdélyt, részletesen beszámol egész vidékek felégetéséről, 3–8000-es fogolycsapatok lemészárlásáról.⁴ Féktelen tombolásuk módszer és következmény tekintetében a Basta-kor mellé állítandó.⁴ A pusztulás fejedelemségszerte általános volt, de legtöbbet mégis a Maros, Szamos, Sajó folyók völgye, Kolozs, Doboka, Belső-

¹ Pesty F.: *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*. Budapest, 1877, I, 94.

² Pesty: i. m. I, 419.

³ *Szatmár vármegye* (Borovszky S. szerk.: *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozatban). Budapest, é. n. 456.

⁴ *Török-Magyarkori Történelmi Emlékek*. II. oszt. III, 58–93, Hóman–Szekfü: *Magyar Történet* IV, 85.

és Közép-Szolnok, valamint Kraszna vármegye és a Partium szenvedett.¹ »Ez az öt vármegye Várad megvétele előtt és után egynéhány esztendők leforgása alatt tartó háborúságokban úgy elpusztult volt, hogy öthat mérföldnyire is egy faluban egy kunyhó nem volt, egy ember nem lakott, elraboltattak, levágattak és az dög miatt elhaltak.«²

A Basta-kor pusztításait ez a második, szintén évekig tartó csapárossorozat tette végzetes következményűvé. A már éledő és gyarapodó régi lakosságot újabb vérvesztesége sok helyen egészen szórvány-sorsba taszította, egyes falvakból pedig teljesen eltüntette. Most nem követte a háborúkat Bethlen és a Rákócziak békés korszaka. A kiélt és elpusztított Erdély és Részek újjáépítését már a fejedelemség megváltozott politikai helyzete is megnehezítette. Erdély kulcsa, Várad a politikai, gazdasági és népi tekintetben döntő jelentőségű Partium jó részével együtt 1660-ban a török kezére került. A hódoltság Désig és Kalotaszeg keleti szélén is túlterjedt. Kolozsvár falai alatt s szerte a megyék területén pogány martalócok portyáztak.³ Az erdélyi medence északi peremén belől állott a török. A Partiummal elveszett a Nyugattal összekötő erős hátvéd: a fejedelemség felbomlásának csírái elvették. Mint-hogy Erdély teljesen védtelen és tehetetlen volt, a török beljebb nyomulására bizonytalanság lett úrrá a lelkeken. A sokat szenvedett nép – írja Rhédei Ferenc a fejedelemnek – a tatárok jöttének hírére »rettentes bódulásában el sem tud futni, noha eléggé parancsolom mindenfelé, hogy fussanak el, viseljenek gondot magukra.«⁴ Az élet megszegényedve haladt tovább a lejtőn.

A török állandó jelenlététől megrémült emberek a zavarok szüntével sem mertek visszatelepedni a veszélyeknek kitett völgyekbe, hanem »régii faluhelyüket elhagyták, erdőkre, vagy havasokra csináltak magoknak lakóhelyeket.«⁵ 1668-ban törvénnyel rendelték el ezeknek a településeknek újabb és újabb felgyújtását, míg csak vissza nem térnek régi helyükre. A Nagyszamos folyó menti községek lakóit azonban, »kik pro securitate vonták el magokat felfelé való helyekre«, még ekkor is mentesíteni kellett a visszatérés alól. 1665-ben a Sajó és Szamos

¹ A pusztításokra lásd még Szalárdi János: *Siralmas Magyar Krónikája*. Pest, 1853, Petrityevity-Horváth Kozma: *Önéletírása* (Thaly: *Történelmi kálászok*. Pest, 1862.), Bethlen János: *Rerum Transylvanicarum Libri Quatuor*. Szeben, 1663.

² Történelmi Tár 1894, 683.

³ Az erdélyi hódoltság kiterjedésére lásd Lukinich: i. m. 407 kk.

⁴ EOE. XVIII, 123.

⁵ EOE. XIV, 184, 320.

folyó melléke még pusztá, az egeresi és nagyalmási uradalom is csak a következő esztendőkből kezdett megépülni.¹

Ez a bizonytalan állapot, mely a magyar falvak lakóit is éveken keresztül elriasztotta az otthonukba visszatéréstől, az imént félig-meddig helyhez kötött románságot ismét mozgásba hozta. Az erdélyi hódoltság életben maradt népét csak akkor sikerült visszacsalogatni, amikor a váradi basa megígérte, hogy egy tallérnál többet nem kell fizetniök. Amint azonban a török emelte az adót s még a magyar földesúr is megkövetelte a neki járó szolgálatot, tüstént ismét oszladozni kezdett a lakosság.² Román falvak előbb ismertetett rendkívül primitív termelési rendszerük mellett képtelenek voltak a kétfelé adózás teljesítésére, szökésben kerestek tehát menedéket. Megállapítható, hogy Kraszna és Közép-Szolnok megye elpusztult részében a román térhódítás a megnehezedett és veszélyes életlehetőségek miatt a hódoltsági időszakban elakadt.³

Bentebb, a töröktől mentes vidékeken is felperzselt falvak, elhurcolt magyarok gyepesedő portái várták az új lakókat. Ezek ismét csak a románságból kerülhettek ki, mert a pusztítások megint alig érték, sőt a havasalföldi bégek kegyetlenkedésére 1664 körül új erőre kapott bevándorlás testvérelemekkel bőségesen gyarapította.⁴ Így, bár az 1657–61 közötti háborús csapások az előző félszázad alatt a völgyekbe lehúzódtott románokat is sújtották, mégis a románság ebből a zord időből végeredményben abszolút mértékben gyarapodva került ki.

Állításunkat a nagyalmási (Kolozsmegye) és a gorbói (Dobokamegye) uradalom községeinek sorsával igazoljuk. Jóllehet 1658 elején az almási udvarbíró büszkén hivatkozhatott arra, hogy a legutóbbi összeírás óta kétszázal gyarapodott a parasztek száma, 1661 októberében már arról kénytelen beszámolni, hogy az uradalom néhány román község és a szintén románoklakta »apró faluk« kivételével teljesen elpusztult. A megmaradt román jobbágyok erdőben laktak s versenyt raboltak a törökkel.⁵ Ugyanakkor a szomszédos gorbói uradalom román falvainak népe jelentősen megnőtt.⁶ Csak természetes tehát, hogy amikor öt év múlva Nagyalmás kezdett újraépülni, az addig színmagyar köz-

¹ EOE. XIV, 124, 190.

² Történelmi Tár 1894, 683, 697, 699.

³ OL. Gub. köz. lvt. B. 1991. (Közép-Szolnok vm. 1699. évi összeírása).

⁴ *Török-Magyarkori Történelmi Emlékek*. II. oszt. IV, 247.

⁵ OL. Csáky (kassai) lvt. F. 380. No. –

⁶ OL. Csáky (kassai) lvt. F. 378. No. 6.

pontba a megfogyott régi lakosság kiegészítésére elsősorban az uradalom bönéességű hegyi falvaiból hoztak román telepeseket.

A nagybirtok hegyvidéki részéből a jobb életet biztosító völgyekbe irányuló természetes népmozgalomnak semmi akadálya nem volt. A földesúr érdekeit sem sértette, hiszen a jobbágy továbbra is az ő földjén maradt, sőt a dézsmával, nagyobb szolgáltatásokkal terhelt magyar portára telepítve több jövedelmet hozott. Török pusztításoknak kitett birtokáról jobbágyai áttelepítését az ország belsejébe az országgyűlés is előírta. Sőt azoknak a nemeseknek a kárpótlását, akiknek Erdély belsejében nem volt birtokuk, hová jobbágyaikat áttelepíthették volna, a fejedelem vállalta magára.¹

Ezek az előnyök avatták Erdélyben a jobbágyok »átszállítását« a XVII–XVIII. század legkedveltebb magánföldesúri telepítő tevékenységévé.² A Magyar-Alföld újratelepítésénél is bőven találunk példát arra, hogy a földesúr síksági lakatlan birtokait a török kitarodása után felsőmagyarországi falvaiból népesíti be. A földjéhez ragaszkodó magyar, vagy akár tót jobbágyság körében azonban erre nem nyílt annyi lehetőség, mint a lakóhelyét előszeretettel változtató románsággal kapcsolatban. A román jobbágyok ide-oda szállításának az a rendszere, ami a XVII–XVIII. század fordulójára Erdélyben meggyökeresedett, a kárpátokontúli román viszonyokról mondottak alapján érthető meg. Nem annyira az emberhiány, mint inkább a használható jobbágy hiánya a román jövevények között lehetett a szülője a vajdasági gyakorlat meghonosodásának, hogy az elpusztult zálogos birtokot benépesítő hitelező a kiváltáskor jobbágyait magával vitte.³ Az új román jobbágy-ság évtizedeken keresztül tartó vándorlásával magyarázható, hogy a XVII. század végére az erdélyi szemléletben a román jobbágy fogalma elvált a telektől. Ez nem csupán abban nyilvánult meg, hogy a földesurak jobbágyaikat egyik birtokról a másikra szállították, éppen oda, ahol a gazdaság érdeke megkívánta, hanem, hogy a telektől függetlenül zálogosították, adták-vették, cserélték őket.⁴ 1695-ben Kidén (Kolozs vm.) Fejérdről (Kolozs vm.) odaszállított máramarosi jobbágyokat

¹ EOE. XIV, 423; Tagányi-Kádár: *Szolnok-Doboka* IV, 81.

² Erre az Erdélyben divó telepítési módra Szabó T. Attila lett először figyelmes, s közölt reá adatokat (*Magyar Nyelv* 1940, 49–51).

³ OL. Kolozsmonostori konv. Ctus Colos C. 74, 103., ENML. Bánffy nemzeti lt. F. 65. Kajántó, 1675. (SZTA.)

⁴ ENML. Bánffy nemzeti lt. Vegyes. (Köbölkút, 1714), Lázár lt. (Szarhegy 1713. összeírása) [SZTA.]; Az 1792. évi országgyűlés jegyzőkönyve 398. l. (Hivatalos kiadás).

találunk.¹ Vitéz Gáborné a fejedelemtől kapott tíz sólyomtelki jobbágyát elpusztult koppándi és pusztacsáni birtokára szállította el. Amikor pedig 1687-ben sólyomtelki birtokrészét eladta, az áttelepített jobbágyokat is visszavitette régi lakóhelyükre.² 1766-ban Bánffy Dénesné a fogarasföldi Kopacselből 24 román jobbágycsaládot telepített át a fehérmegyei Sárdra.³ Egy-egy ilyen átszállítás megváltoztathatta a község népi jellegét, s a megfogyott régi lakosságot egycsapásra kisebbségbe juttathatta.

A jobbágyok adása-vétele a birtokelzálogosítással azonos formák között történt, s többnyire egy már korábbi szökést rendezett.⁴ 1705-ben Radák István Aranykútról Teleki Mihály nagysármási birtokára szökött Moldován Kriszta nevű románját 40 forintért eladja »minden azon Jobbágyhoz tartozandó mobile bonumokkal és mostani és leendő gyermekeivel.«⁵ A cigányság és a vele sokáig egy színvonalon élő vagabundus románság körében megfigyelhető hasonló esetek jól érzékeltetik azt a nagy változást, melyen az erdélyi parasztséget a magyar lakosság megiritkulásával keresztülment.⁶

A XVII. század közepi pusztításokat követő újjáépítés idején az átszállítás a lakosság gazdasági követelményeknek megfelelő jobb elosztását szolgálta. Ez a tevékenység azonban végeredményben elősegítette az Erdélyt mindenfelől körülölelő hegyekből az elpusztult medencébe megindult természetes román népmozgalmat. Adataink bizonyossága szerint ugyanis az áttelepítés ekkor még mindig valamelyik román lakosságú hegyvidékről történt. Ez érthető is, hiszen csakis a hegyek közötti falvak népe szaporodhatott zavartalanul. A Kővárvidéki fiskális birtokok eladományozása nyújtott jó alkalmat a hegyi falvak emberanyagának az elpusztult mezőségi birtokokon való hasznosítására. A kővári jobbágyok ilyen áttelepítésére az első nagy pusztítás utáni időszakból is vannak adatok, de egészen nagy mértéket csak 1657 után öltött. 1667-ben az országgyűlés elrendelte, hogy akik kővári fiskális zálogos birtokaikról egyes jobbágyokat, vagy akár egész falva-

¹ ENML. Bánffy nemzetségi lvt. Kide, 1695. (SZTA.)

² OL. Erdélyi fiscalis lvt. (ezután: Erd. fisc. lvt.) I. F. 261. A, B, I. ENML, Bánffy nemzetségi lvt. F. 53. No. 17. (SZTA.)

³ ENML. Bánffy nemzetségi lvt. Sárd. (SZTA.)

⁴ ENML. Teleki cs. hosszúfalvi lvt. F. 25. No. 16, F. 27. No. 37.

⁵ ENML. Teleki cs. hosszúfalvi lvt. F. 27. No. 36.

⁶ ENML. Teleki cs. hosszúfalvi lvt. F. 12. No. 5, 21, F. 25. No. 8. Póka-falván 1742-ben a falu jelentős részét vásárolt román jobbágyok lakják. ENML, Jósika hitb. lvt. F. 25. No. 58.

kat költöztettek át saját örökös jószágukra, 200 forint büntetés terhe alatt szállítsák azokat vissza.¹ Természetesen a nagy emberhiányban az ilyen tilalmaknak foganatjuk nem lehetett, hiszen ha a földesúr nem vitte volna el hegyvidéki jobbágyságait a saját birtokára, azok úgyszólván a jobb megélhetést ígérő völgyekbe. Valóban, bár a két következő esztendőben megismételték a szigorú tilalmat, még 1688-ban is országgyűlési végzést kellett hozni azok ellen, akik egész falukat szállítanak el Kővár vidékére.² Hasonlóképpen folyt az áttelepítés Fogaras-földjéről és a zalatnai hegyvidékről.

Az áttelepítések azonban csupán a szabályos kereteket jelentették a románságnak az erdélyi medence belseje felé tartó népmozgalmában. A földesúri akarattól függetlenül még nagyobb tömegek hagyták el szállásukat és ereszkedtek le minden irányítás és rendszer nélkül hőmpölygő áradatban az elpusztult falvakba szerencsét próbálni.³ Gazdasági előnyökön kívül azonban helyi társadalmi okai is voltak, hogy éppen Kővár vidékére, a Moldvából és Máramarosból Erdély felé irányuló bevándorlás e nagy gyűjtőmedencéjéből folyt legbővebben az új román lakosság az elnéptelenedett tájakra. Itt a középkori társadalmi fejlődés egy késői újravirágzásaként népes, »puskás«-nak nevezett szabad réteg alakult ki, melynek egyrésze a XVII. század közepén személyére szóló nemességet kapott.³ Ezek a partikuláris nemesek azonban továbbra is szolgálattal tartoztak a fejedelmi fiskusnak és ha fiaik nem voltak alkalmasak a katonáskodásra, azokat már ismét paraszti munkára lehetett fogni. Érthető tehát, hogy e megkötöttség alól szökés által igyekeztek szabadulni. Hiszen az ország egy másik vidékén, ahol senki sem ismerte őket, nemesekként élhettek.⁴ A szökések és a tömeges nemesítések által Kővár vidékén rendkívül nehéz lett a társadalmi hovatartozás megállapítása, úgyhogy legkülönbözőbb abúzusok alakulhattak ki. 1688-ra a kővárvidéki exemptus rétegek kiáramlása a megyékbe akkora mértéket öltött, hogy az országgyűlés elrendelte visszaszállításukat és

¹ EOE. XIV, 224.

² EOE. XIV, 295, 395, XIX, 343, XX, 262.

³ 1665 körül Ispánmezőről 40–50, Pontinászárról 60 román család széledt le az elpusztult falvakba. Az ispánmezeiek 14 faluba szóródtak szét (ENML. Torma lvt.). Az elpusztult Vajdaházára a kővárvidéki Törökfalváról jöttek románok (Kádár–Tagányi: i. m. VII, 59). Vö. Makkai: *Észak-Erdély* 15.

³ EOE. XIV, 225. A kővárvidéki társadalom tagozódásáról pontos áttekintést nyújtanak a kolozsmonostori konv. levéltárban levő, fasc. 26. Urbaria jelzetű összeírások (1630, 1637, 1639, 1651, 1659. évekből). Különösen becsesek az 1651. évi productiós összeírás adatai.

⁴ EOE. XIV, 295.

megtiltotta a falvaknak, városoknak az ilyen jövevények befogadását.¹ Felesleges hangsúlyozni, hogy ezzel a kiváltságosak helybenmaradását éppen úgy nem sikerült elérni, mint a jobbágyok áramlását sem lehetett országgyűlési végzésekkel megállítani, hiszen maga az akkori helyzet szabta meg ennek a belső fluktuációnak az irányát. A magyar életformához közeledő kővári szabadosok mindvégig a román jövevények leghasználhatóbbjai maradtak, s elnéptelenedett falvak bérlőiként szerephez is jutottak az újraneépítésben.²

Fogarasfölde a havasalföldi bevándorlókat, a muntyánokat közvetítette főként a székely és szász székek felé, de bőven juttatott belőlük a megyei falvakba is.³

Jelentős volt az átszivárgás Máramarosból Szolnok-Doboka és Kolozs megye elnéptelenedett részeibe. Máramaros románsága azonban nem csupán saját természetes népszaporulatát indította be sűrű rajokban, hanem vele együtt sok közte élő rutén és moldvai is sodródott Erdélybe.⁴ Minthogy Máramaros a moldvai román és a galíciai rutén bevándorlás keverő-medencéje volt, a tömegesen feltűnő Muresan nevű jobbágyok mellett a jövevények között nagy számban találunk orosz nemzetiségre utaló Rusz nevűeket. Adataink vannak rá, hogy a román-rutén keveredésre már kint Moldvában bőven volt alkalom. Román és orosz jövevények erdélyi csavargásáról, visszaéléseiről állandóan együtt hallunk. A rutének azonban talán még a románoknál is nehezebben voltak a termelő munkába beilleszthetők. Így érthető ugyanis meg, hogy 1679 körül – a nagy emberhiány ellenére – egész Erdélyből megkísérelték kiűzni az oroszokat. Azok is csak fejedelmi jóváhagyással voltak megtarthatók, akik már jobbágyságra adták magukat.⁵ Ennek ellenére a XVII. század végén még elég gyakran hallunk románokkal összekeveredve élő rutén és lengyel bevándorlókról.⁶

¹ EOE. XIX, 343, XX, 263.

² ENML. Bánffy nemz. lvt. Jósika hitb. lvt. Fasc. 29. No. 39. OL. Kolozsmonostori konv. Cttus Doboka P. 31.

³ OL. Erd. fisc. lvt. I. szekr. F. 408. C.

⁴ 1666-ban a máramarosi Szurdokról kilenc »budosso« román jobbágy-család telepedett Felőrbe, onnan pedig Monostorszegre (ENML. Torma lvt.).

⁵ ENML. Bánffy nemz. lvt. Kisiklód 1679., Kemény Pál lvt. Gyerőmonostor, 1680., Istvánháza 1683, Wesselényi lvt. 1719. VI. 14. Perecsen. (SZTA.)

⁶ EOE. IX, 92, X, 317, XXI, 229. OL. Kolozsmonostori konv. lvt. Cttus Colos S. 110, Prot. maj. V. 3. A Lengyelországból kiűzött unitáriusok Erdélyben találtak menedéket (Kádár-Tagányi: i. m. II, 181). A gyalui uradalom falvaiban is megfigyelhető a lengyelek beszivárgása. (Vö. 533. 1., 2.j.). Román-rác coincolatusra: EOE. XIV, 186, XVII, 97, XXI, 214, 226.

A XVIII. századi népesítési mozgalmakban azonban szerepük egyre jobban csökkent.

A Sebeskörös vonalától délre a Fehérkörösig terjedő »Körös«-nek nevezett vidékről Várad eleste után (1660) szintén megindult az áttelepítés és az önkéntes átvándorlás Erdélybe. Bár ez a népmozgalom a népesebb bihari helységekből már magyarokat is hozott, a Részekből bekerülők nagyjából délbihari és zarándi román jobbágyok lehettek. Az innen bejött románokat nevezték aztán Erdélyben Krisánoknak.¹ Amint később a török kiűzése után az erdélyi román jobbágyok özönltek el a Körös újranépesedő falvait, úgy zúdult onnan a XVII. század végén a lakosság a viszonylag békésebb Erdélybe. Hirtelen elszaporodtak a Körösi-Krisán nevű jobbágyok, sőt egész községek népe belőlük került ki. A Kolozsvár melletti Bács község példájára több más egykor magyar falu támadt fel romjaiból Krisán-lakossággal.²

Miután végig követtük azokat a belső népmozgalmakat, melyek az erdélyi románság számát a XVIII. század végére egykori település-területén túl annyira megnövelték, meg kell emlékeznünk arról a folyamatról is, mely az erdélyi magyarságot gyarapította. Várad bevétele után úgyszólván az egész Partium tényleges török uralom alá került, vagy legalább is hódoltság lett. Tudott tény, hogy a török nem tűrte meg fennhatósága alatt az adómentességéhez, kiváltságaihoz ragaszkodó nemességet. Pedig a száz év óta tartó védelmi harc során faluszámra nemesített kiváltságos katonákkal, hajdú vitézekkel, éppen itt a Részekben, rendkívüli módon megnövekedett a középkorban is jelentős kisenemes réteg. Most ennek a népes osztálynak legnagyobb része kénytelen volt szülőföldjét elhagyni s vagy Felsőmagyarországon, vagy Erdélyben keresni magának menedéket. Az Erdélybe menekültek ügyével az országgyűlés többször foglalkozott. Várad lakóit a fejedelem Tordán és Désen együtt telepítette le és kiváltságokkal látta el.³ Gondoskodnia kellett azonban a »Jenő, Lugos, Karánsebes, Deszni, Papmező, Zsáka, Sarkad, Szalonta, Belényes és több sok helyekből s azoknak vidékéről kibujdosott rendek« megszállításáról is.⁴ Nem az első vakrémület hatására történt elmenekülésről van itt szó, hanem állandó átvándorlásról, amit a török kegyetlenkedései, majd pedig a királyságbeli elégedetlen magyarok mozgalmi tápláltak. Várad eleste után tizenöt esztendővel (1675)

¹ OL. Gub. 310/1698.

² ENML. Bánffy nemz. lvt. F. 63. No. F. 41. No. 5. (SZTA.)

³ EOE. XIV, 124–5, Weress: *Torda őscsaládai*. Kolozsvár, 1891. 23 kk.

⁴ *Török-Magyarorkori Történelmi Emlékek*. I. sorozat. VII, 337 (Pest, 1871).

éppen úgy hallunk a Szilágyságban megtelepedő bujdosó magyarországiakról, mint a korábbi években.¹ A partiumi nemes családok között alig találunk olyat, melynek egy-két tagja ne lett volna erdélyi »bujdosásban«. Egyes familiáknak fényesen emelkedő pálya, másoknak azonos életkörülmények, némelyeknek társadalmi süllyedés jutott Erdélyben osztályrészül. Különösen a szegény kisenemességből süllyedtek le sokan az iparosok közé, s ezzel erősítették az erdélyi magyar polgárságot. Szintén a polgárságot növelte a városokba telepedő partiumi magyar kézművesség. Bár az Erdélybe menekülő magyarok zömét kétségtelenül a nemesi elem alkotta, az iparosság mellett – az urbáriumok bizonyossága szerint – tekintélyes számmal volt képviselve benne a partiumi parasztság is.² Ez az általános, minden társadalmi rétegre kiterjedő keveredés nem csupán számbeli gyarapodást, hanem az eddigi vérségi kapcsok megsokasítását és erősítését jelentette a Királyhágón inneni és túli magyarság között.³

Az első nagy pusztítás után Erdélybe jött románság egy része, kiegészülve a vajdasági újabb bevándorlókkal, átszállítások révén, mint láttuk, lekerült az elnéptelenedett magyar településterületre. Mielőtt azonban akár a hegyvidékről, akár a Kárpátokon túlról jött telepések földesuraik nevelőmunkája során beleszokhattak volna új életkörülményekbe, zűrzavaros idők köszöntöttek Erdélyre, melyek ismét évtizedekig tartó hatalmas fluktuálást indítottak el a román parasztság körében. Amint ugyanis a török kiűzése után az ország törzse újra egy kézben egyesült, Erdély önállóságának alapfeltételei megszűntek, s a fejedelemség történeti és földrajzi erők hatására visszatért a magyar korona alá. Felszabadító háborúk, beszállásolt katonaság tartásának költségei hatalmas terheket róttak a leszegényedett tartományra. De nem csupán a háborús pusztítás volt az általános szegényedés oka, hanem főként az a körülmény, hogy Erdély új román jobbágysága életformája következtében képtelen volt a rendszeres termelő munkára. A hatalmas katonai terheknek a többi országrészek jobbágysága is csak erejének végső megfeszítésével tudott eleget tenni, de a beszállásolás és porciózás mégsem döntötte pusztulásba egész vidékek népét, amint az Erdélyben történt.⁴

¹ Történelmi Tár 1894, 693.

² EOE. XV, 175. Paraszt bevándorlókra az ENML. családi levéltáraiban őrzött urbáriumok szolgáltatnak adatokat.

³ Az ENML. családi levéltárai, bennük egész sor bemenekült partiumi család régi levéltárával, ezeket a rokoni kapcsolatokat jól megvilágítják. Lásd pl. a Toldalaghi, Bánffy rokonsági levéltárat.

⁴ Szabó I.: *A magyarság életrajza* 99.

Ha a földművelő magyar jobbágyság is elviselhetetlennek érezte helyzetét elképzelhető, hogy a földműveléssel nagyrészt csak akkor ismerkedő román telepes tömegek mennyire képtelenek voltak az államtól velük szemben támasztott követelményeknek eleget tenni. Amikor tehát egy-egy vidékre kiróttak a katonaság részére beszolgáltatandó többezer mérőnyi gabonamennyiséget, a román jobbágyok egyszerűen elszöktek. A román kerületek lakossága a század végére a katonai terhek következtében majdnem teljesen szétfutott.¹ Máramarosban ha »az quartélyozó német reájok jó, mindeneket odaadnák, csak az kintól irtóznak, fegyverrel is hogy opponálják magukat, ahhoz készülnek.«² Fogarasföld népének harmada átszökött Havasalföldre s a bentmaradtak közül is sokan állataikat áthajtották a határon »és csak mint egy ágszálon ülnek maguk is benn«³. A Déli Kárpátok románsága pedig egyszerűen kiszökött a török uralom alatti területre.⁴ Minthogy a román tömegeknek semmi érzelmi kapcsolatuk nem volt a földdel, melyre a véletlen vagy a földesúri átszállítás kevéssel azelőtt ültette őket, az adóprés nyomása alól szökéssel mentesítették magukat. Ennek következtében az ő terheik is az apái földjétől nehezebben elváló régi magyar jobbágyság nyakába zúdultak. Ehhez járult még, hogy a földesurak nagy emberhiányukban jövevény zselléreiknek megengedték a vajdasági szokás szerint »here módon« való élést. Mivel így ezek a román zsellérek gazdáik kedvezéséből a községre kivetett adótól mentesültek, s csak földesuruknak teljesítettek valami csekély szolgálatot, a régi lakosságnak még akkor is egyedül kellett az állami terheket viselnie, amikor faluja határán már jövevényekkel volt kénytelen osztozni.⁵ Ezek a szerencsétlen körülmények tehát szinte kényszerítették a magyar jobbágyságot is, hogy terhein szökéssel könnyítsen.

Ilyen felbolygatott állapotban találta Erdély parasztságát a törököktől visszafoglalt területeken meginduló újratelepítés.⁶ A földek termékenységéről, könnyű szolgáltatásokról, különféle mentességekről keringő mesébe illő hírekre le egészen a székelységig és a szász földig megmozdult a terhei alatt roskadozó parasztság és seregestől özönlött az elpusztult Részekbe. Az északi vidékek lakóinak fele vagy harmadrésze

¹ EOE. XIX, 93, 138, 140, 357.

² EOE. XIX, 83.

³ EOE. XXI, 219. OL. Gub. közigazgatási lvt. B. 1990. No. 6.

⁴ EOE. X, 376, XIX, 93.

⁵ EOE, XXI. 119, 124, 247, 283.

⁶ Az újratelepítésre lásd Szabó: i. m. 122–199.

átszökött Bihar és Szatmár megyébe.¹ Hiába büntették a szökevényeket a legsúlyosabban – 1698-ban a kézrekerülő szökevény felakasztását is elrendelték² – a tömeges kivándorlás némi hullámvölgyekkel és hegyekkel szükségszerűen állandóan tartott, amíg a török háborúkban elpusztult területek újraépítése be nem fejeződött.

Az ország újratelepítésének korára annyira jellemző hatalmas belső migráció Erdélybe is sodort át könnyítéseket kereső elemeket. Az új telepesnek ugyanis mindenütt könnyebb volt az élete, mint a telkén kitartó jobbágnak, de ez a beszivárgás az onnan folyó átvándorlás következtében a fejedelemségnek nem hozott számottevő lakossággyarapodást. Ezt mutatja az is, hogy az ország törzse és Erdély közti átvándorlást kölcsönösségi alapon rendező királyi rendeletek eredménytelenek maradtak. A Királyhágón inneni megyéknek ugyanis nem volt érdekük, hogy néhány Erdélybe szökött családért falvak egész sorát megtöltő sokezer erdélyi jobbágyot szolgáltatassanak vissza régi gazdájuknak. Az egész helyzetről nagyon jellemző képet ad a gubernium egyik Bécsbe küldött felterjesztése. »Az Jenő vidéki, Világos... és Várad vidéki Protectió és immunitált helyek is igen amoveálják embereinket, kegyelmesen resolválta ugyan eő Felsege, hogy kiadatja embereinket, de azok a nagy pusztahelyek úgy elnyelik az kimenő embereket, hogy nyomába sem tudunk igazodni.«³ Ez az évtizedeken át hömpölygő hatalmas népáradat bőségesen sodort magával az Alföld felé magyar és székely elemeket is, de többsége – miként azt az újratelepített falvak urbáriumai kétségtelenül megmutatják – a könnyen mozduló románságból került ki.⁴

Mielőtt azonban ezeket az óriási méretű vándorlásokat igyekeznők a román parasztság életstílusából megmagyarázni, szólnunk kell a románság szerepéről a XVIII. századi telepítésekből.

Évtizedeken át tartó hatalmas belső vándorlás és nagymértékű idegen beáramlás az a két párhuzamos tényező, melynek hatására a XVIII. század második felében Magyarország új népi képe kialakult. Az új elrendeződés tarka színekéből most csak a románt ragadva ki,

¹ EOE. XXI, 313, 357, 376.

² OL. Gub. 291/1698.

³ OL. Gub. 280/1712.

⁴ Erdélyi magyarok átvándorlása az ország alföldi részeibe: Szentkláray J.: *Mercy Claudius Florimond kormányzata a temesi bánságban*. Akadémiai értekezések a történeti tudományok köréből. XXII. 4. Budapest, 1909. 35, 46, Szeremlei S.: *Hódmezővásárhely újabbkori lakossága eredetéről és szaporodásáról*. Akadémiai ért. a tört. tud. köréből. XXII. 6. Budapest, 1909. 17, 18. Fényes E.: *Magyarországnak mostani állapota*. Pest, 1839. IV, 93.

megállapíthatjuk, hogy népi vonalának nyugatabbra tolása a Királyhágón inneni részeken csak a végleges béke beköszöntével, 1715–1730 között történt meg. A máramarosi, szatmári és bihari románság, állandóan erősödve az erdélyi bevándorlókkal, csak ebben az időben kezdte birtokába venni a hegyek lábánál elterülő gyérnépességű területet. Az említett megyékben a hegyvidék és síkság érintkezési vonalán első betelepülésük emlékeként a nagy uradalmak többnyire kiterjedtek mindkét tájra. Érthető tehát, hogy a földesurak elpusztult síksági falvaikat itt is legelőször hegyvidéki birtokrészük népfellegével igyekeztek megépíteni.

Igy látjuk ezt a váradi püspökség, káptalan és a váradi kincstári uradalom óriási kiterjedésű biharmegyei birtokain. Nemcsak hegyek lábainál fekvő falvakba, hanem mélyen bent a megye sík részén elterülő birtokaikra is szállítják szűkhatárú belényes-vidéki román közösségeik lakóit és a többi földesúrhoz hasonlóan bőségesen felhasználják az Erdélyből özönlő román jobbágyokat.¹ Az elpusztult községek közül igen sokban még a kuruc-idők után (1711) is lakott néhány visszamerészkedett régi magyar család, de ezekre a reájuk zúduló új telepések között, ha még idejében magyarok közé nem költöztek, beolvadás várt. Homorogon 1722-ben két régi és 65 jövevény élt. Madarászon pedig 5 régi magyar lakó mellett 49 román telepest találunk.² A következő évtizedekben teljesen román lakosságúvá lett délbihari községek szökött jobbágyai ekkor még majdnem mind magyar nevéek s az ilyenek egytől-egyig a színmagyar hajdú-városokba távoztak a számukra idegenné vált környezetből. A munkáskéz nagy hiányában örömmel fogadott vendégek voltak a földműveléssel nehezen megbarátkozó román jobbágyok is, akiket pedig a legkülönbözőbb kedvezményekkel, enyhe szolgáltatásokkal lehetett csak helyben tartani. Mivel ők már szerződés alapján telepedtek le, jóval kedvezőbb helyzetbe kerültek az apáik portáján kitartó régi magyar jobbágyoknál. Új lakóhelyükön, bár már ők is földművelők, egyideig még megtartják hegyvidéki, szinte ajándékszerű szolgáltatásaikat. A földesurak részéről állandóan visszatérő utasításként találjuk az enyhe bánásmódot e jövevényekkel, nehogy megszökjenek. Az

¹ A rendkívül gazdag bizonyító anyagot a nagyváradi L. sz. székeskáptalan és püspökség Archivum domesticumának gazdasági része őrzi. Vö. Györfly I.: *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai. Magyar nép, magyar föld.* Budapest, 1942. 380 kk. – Bánffy Dénes Abrudbánya vidéki románokkal telepíti újra Dámost (OL. U. et. C. 81/4. 67). 1754-ben a Körös völgye annyira telítődött, hogy tovább már nem népesíthető. (Uo. 77.)

² OL. U. et C. 17/9. 104,108. A jövevények erdélyi románok voltak. (Uo. 18.)

újonnan népesített béli uradalomban 1732-ben még olyanok az állapotok, hogy bár a birtok alig hoz valami jövedelmet, a szolgáltatásokat nem merik emelni, mert románjaik tüstént átszöknének Erdélybe és rablásra adnák magukat.¹ A hegyi lakosság meggyökeresítése új helyén nehéz feladatot jelentett. Bél-vidék elpusztult falvainak határát a Belényes környékiek sokáig használták bérbe, de csupán lejártak hegyeikből a munkák elvégzésére, s csak hosszú idő után telepedtek meg ott állandóan.²

A passaroviczi béke után (1718) a török uralom alól majdnem teljesen lakatlanul felszabadult Maros–Tisza–Duna közére a románok vándorlása két főirányból folyt szakadatlanul. Az egyik hullám Erdély felől, a másik pedig a kárpátokontúli török területről hozta a vándorló románok ezreit és visszaáramlások ellenére a Bánság egész keleti területét előntötte.³ A török uralom alatt meglehetősen elvadult románság azonban nem bizonyult használható telepes-anyagnak s nem volt beilleszthető a bécsi udvar nagyszabású telepítéspolitikájába, mely az elvadult bán-sági tájon ismét kultúrát és virágzó gazdasági életet akart teremteni.⁴ A Bánságban és az azt szegélyező hegyvidéken ugyanis egész rablóvilág alakult ki, mely utoljára már az újjátelepítő munka sikerét veszélyeztette. Végül szabályszerű katonai hadjáratral kellett ennek végetvetni.⁵

Az első évtizedek kísérletezései után a bécsi udvar érthető bizalmatlansággal és tartózkodással fogadta a román jövevényeket. A temesvári adminisztráció útján 1748-ban, majd 1750-ben leghatározottabban megtiltotta, hogy a Bánság területére egyetlen román jobbágyot is befogadjanak és elrendelte az ilyen jövevények visszatoloncolását szülőhelyükre.⁶ Ezek az intézkedések azonban az állandóan hullámzó népséggel szemben végrehajthatatlanok maradtak. 1751-ben is, a marosi határvidék felosztása után, az onnan áttelepülő szerb lakosság helyébe a

¹ OL. U. et C. 17/10. 142.

² OL. U. et C. 17/10. 10. Vö. Györffy: i. m. 367.

³ A bán-sági román betelepülésre számos adat található Baróti L.: *Adattár Dél-Magyarország XVIII. századi történetéhez*. Temesvár, 1893–1907. I–X, Böhm L.: *Dél-Magyarország külön történelme*. I–II. Pest, 1867. Vö. S. Dragomir: *Vechimea elementului românesc și colonizările streine în Bănat*. (Anuarul Institutului de Istorie Națională III, 275–291) Cluj, 1926.

⁴ Schünemann: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*. Berlin, 1935.

⁵ Schünemann: i. m. 216. Pesty: *A szörényi bán-ság és Szörény vármegye története*, Budapest, 1877. I, 150, 419. OL. Gub. 201/1734, 225/1734.

⁶ Baróti: *Adattár*, I, 204, 211, 216. Századok 1900, 150.

magyarok mellé minden hatósági támogatás nélkül erdélyi románok húzódtak le.¹ Az életformájával a többi bánásági nép nyugalalmát és biztonságát veszélyeztető román áradat gátak közé szorítására az udvar 1766-ban elrendelte, hogy románokat Temesvártól feljebb a Bega folyón és a csatornán innen ne engedjenek letelepedni.² 1767-ben pedig a megindult nagyszabású német telepítési akció biztosítása érdekében felmerült a bánásági románok áttelepítésének szüksége. A temesvári adminisztráció elnöke ezt a következőképpen indokolta meg: »A német gyarmatosok remegnek és irtóznak attól, hogy az oláhság közt fekvő prediumokra telepíttessenek. Az utóbbi (1737–1738) török háborúban azt a tapasztalást szereztük, hogy a bánáti német lakosság sokkal többet szenvedett a föllázadt oláhoktól és az ő kóbor rablóbandáiktól, mint magától a török ellenségtől. A háború egész lefolyása alatt ugyanis a legkevesebb német község látott eleven törököt; ellenben az oláhok számos német községet fölprédáltak, elhamvasztottak, sok németet megöltek, vagy fogságba ejtvén, a törököknek adták el... Vajjon nem ugyanazon veszély fenyegetné-e egy netán ismétlődő török invázió alkalmából a német telepítvényeket, ha továbbra is oláhok közt hagyatnának?« Megfontolandó továbbá az a körülmény is, hogy »vajjon háború esetén nem sokkal biztosabb-e a temesvári és aradi várakra nézve, ha a közbeeső térséget hű alattvalók tartják elfoglalva, semmint olyanok, kiknek egészen közömbös, vajjon keresztény vagy török fennhatóság alatt állnak-e, s kik minden alkalommal a változó viszonyok járása szerint forgatják a köpenyöket.«³ Érthető tehát, ha ilyen tapasztalatok után a bécsi udvar csak bizonyos korlátok között volt hajlandó felhasználni a gazdaságilag értéktelen, megbízhatatlan román tömegekben rejlő népesítési lehetőségeket. Valóban a XVIII. század második felében lezajlott rendszeres telepítéseknél a románság szerepe fokozatosan csökkent. Ekkorára azonban már nagyjából kialakult a románság bánásági új néphatára, mely hatalmas karajt kanyarított le a török pusztítások előtt magyar lakosságú termékeny síkságból.

Erdélyben a románság XVIII. századi térhódítása, az előzményekből jól érthető módon másként alakult, mint az ország egyéb területein. Újkori népi képének alapszíneit a XVII. század közepének nagy pusztításai és a halódó fejedelemség bizonytalansággal teli

¹ Schünemann: i. m. 119.

² Szabó: *A magyarság életrajza* 142.

³ Szentkláray J.: *Oláhok költöztetése Dél-Magyarországon*. Akadémiai Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. XV. 2. Budapest, 1891. 11–12. Eredetije a bécsi Hofkammerarchivban Impopul. Sachen. F. 35. jelzet alatt.

zavaros állapotai adták meg. Ezek a nyomorúságos idők csak vegetálást tettek lehetővé, a magyarság regenerálódására azonban nem voltak alkalmasak. A Kárpátokon túlról bevándorló és az erdélyi hegyekből áttelepülő románság egymásra türemlő hullámai ezekben az évtizedekben öntötték el nagyjából azokat a sík és dombos területeket, melyeket a következő században itt-ott még tovább tágítva, ma a románság zárt települési vidékeiként szemlélhetünk.

Egész sor elpusztult magyar falu támadt fel hosszabb-rövidebb lakatlanságából román népességgel, de még mindig sok volt az olyan község, melyben a magyar életnek valami gyenge lángja pislákol. Az ideoda hullámzó román tömegek között, jövevényektől olykor elborítva, majd azok továbbszökése esetén újra levegőhöz jutva, ezek a kicsi magyar és szász szórványok – legtöbbször alig több néhány családnál – jelentették még bizonyos ideig egy-egy elpusztult helység állandó lakosságát. A rác katonaság embertelen pusztításai,¹ majd az 1713. és 1718. évi feketehalál, melynek egész falvak estek áldozatul és az 1717. évi tatár beütés jelentették azokat az újabb megpróbáltatásokat, melyeknek a kicsi szórványok *egy* része megint áldozatul esett. Szinte végzetszerűen minden csapás ugyanazokat a területeket sújtotta. A gubernium jelentéséből tudjuk, hogy 1712-ben »sok faluk többnyire csak nem pusztán maradtanak, az Pestis is nagy mértékben elpusztította Kolos, Torda, Doboka és Szolnak Vármegyét, úgy hogy ennek az országnak kivált az vármegyéken igen kicsiny része capax az adózásra.«² Öt esztendő múlva a Moldvából beütő tatárok ugyancsak Beszterce vidékét, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs és Torda megyét égették, gyilkolták végig. Sok ezer rabot hurcolva magukkal, a tartománynak közel egynegyed része szenvedett – az egykorúak szerint – hosszú éveken át is nehezen gyógyítható sebet.³ A lakosság szétfutott a hegyek közti félreeső helyekre és »a tatároktól elpraedáltatott vármegyékben akik megmaradtak is, félve a portiotól, haza nem szállottak, akik hazamentek is, ami a tatártól megmaradt, a rátz militia kímélés nélkül elpraedálván, mit adhat?«⁴ A hegyek közé menekültek egy része vissza sem tért felégetett otthonába, hanem a végzetszerű csapások emlékétől üzve, – mint a pataiak – kibujdosott Magyarországra.⁵ Ezek a súlyos esztendők még az aránylag

¹ Wesselényi István naplói az Erdélyi Nemzeti Múzeum Kézirattárában.

² OL. Gub. 280/1712.

³ OL. Gub. 315/1717.

⁴ OL. Gub. 324/1717.

⁵ OL. Kolozsmonostori konvent lvt. Ctus Colos S. 62.

legjobb helyzetben levő százszokat is szökésre kényszerítették. 1726-ban arról hallunk, hogy »a tehetetlen szegénység annyira megindult, hogy már nem csak az oláhok, hanem a magyar és Regius Funduson lévő szász lakosok is helyekből kimozdultak és aki hová lát, megyen.«¹

Ez az újabb csapássorozat tehát ismét sok faluból eltüntette a magyarságot, másokban pedig megindította a románosodást, mely különböző helyi tényezők szerint váltakozva, hosszabb-rövidebb idő alatt, legnagyobb részben azonban a század közepére be is fejeződött. Egyetlen református esperesség, a széki, területén 17 olyan elpusztult egyházközségről tudunk, melyek mind ebben az időben néptelenedtek el.² Ha az ilyen településekben még mindig maradt volna néhány magyar család, a mellé özönlő románság között lassú halódás várt rája. Ilyen községekről jegyezték fel 1744-ben, hogy 40–50 évvel azelőtt magyarok vagy szászok laktak bennük románokkal vegyesen, de ekkorára a régi lakosság már kihalt és teljesen jövevény románok ülték meg.³ A XVIII-ik században a református templomok romjai s a köréje temetkezett utolsó hívek sírjai még sok községben hirdették a korábbi magyar népességet. Ritka a lejtőn megindult helységek között az olyan, mint Somkerék, ahol amikor »az oláhság igen elszaporodott és hatalmazott vala... úgy annyira, hogy már szintén meghaladták vala a magyarságot«, a református lelkésznek a földesuraságtól sikerült kieszközölni a román betelepülés korlátozását.⁴ Elpusztult falvak magyar néptöredékei számára, amikor közöttük a románság »eltenyészett«, vagy az elvándorlás maradt, mint azt a csabaiak tették, vagy pedig a kihálás és asszimiláció útján való lassú eltűnés, mint a mezőségi részeken sok helyen megfigyelhető. Ez a sors azonban nem egyedül csak a magyarságé. Osztottak benne a megyék területén földesúri hatalom alatt élő szászok, minthogy itt őket sem óvta a szász privilégium egészen kicsi töredékeket is konserváló ereje.⁵

¹ OL. Gub. 238/1726.

² A széki ref. tractushoz tartozó egyházközségek 1754. évi vagyonszerírása a széki egyházmegye Szamosújvárt őrzött levéltárában. – OL. Gub. 238/1726.

³ Kelemen L.: *Újabb adattár a vargyasi Dániel család történetéhez*. Kolozsvár, 1913. 186.

⁴ *Protocollum Ecclesiae Ref. Somkerekensis*. 31 (A somkeréki ref. egyházközség levéltárában).

⁵ EOE. XV, 248. Szászszentlászló, Bödön szász népességének kipusztulására: OL. Bethlen lvt. 5497, 5501 (1759 – 65) és 1759 (SZTA.) Szászfülöpös elrománosodására: Erdélyi Protestáns Lapok 1906, 351. – Vö. Kelemen L.: *A szászcensi oláhok*. Erdélyi Múzeum 1912, 244 – 6.

A szatmári békekötés után (1711) megindult telepítések feladata és módja más volt Erdélyben, mint a törökjárta területeken. Itt nem teljesen pusztán álló félországnyi területek benépesítéséről volt szó, hanem a roskadozó régi települési rend hiányainak kitöltéséről. Nem kellett költséges, új szervezetek útján nagy áldozatokkal becsalogatni a külföldi telepeseket, mert hiszen a Kárpátokon keresztül a románság hivatalosan is állandóan jött. Nem az emberanyag hiánya okozott tehát gondot, hanem az, hogy a tartományban szertecsatangoló románokat miként lehetne a megritkult népességű falvak állandó lakóivá tenni. Talán éppen ezzel magyarázható, hogy az erdélyi újratelepítés – mivel feladatai és a rendelkezésére álló eszközök ugyanazok maradtak – teljesen az előző félszázadban kipróbált módokon folyt le. Erdély a bécsi udvarnak az egész Habsburg-birodalomra kiterjedő kolonizációs terveiből majdnem teljesen kimaradt, s így a végleges újkori települési kép kialakítása a földesúri népesítő akciókra hárult.

Nemzetiségi kérdések iránt érzéketlen társadalomban a magyar földesurak telepítéseitől anakronizmus lenne olyan népüket erősítő tervszerűséget igényelni, mint amilyen a Habsburg kolonizációt német viszonylatban jellemezte. Rendi szemléletben élő nemes úrnak közömbös volt, hogy pusztá telekre szálló új jobbágya magyar-e vagy román. Számára csak az volt a fontos, hogy a munkás híján parlagon heverő földjét ismét megműveltesse.¹ Ha elvétele akadt is a somkerékihez hasonló eset, mint Tancson, ahol a földesúr megunva a román jobbágyok örökös tolvajlását, a lakóhelyéül szolgáló faluból áttelepítette őket és helyükbe magyarokat hozott, a mögött saját, esetleg egyháza érdekeinek védelménél egyebet aligha kereshetünk.² Őseik falujában kisebbségbe került magyarokon segíteni kívánt ugyan az az 1668-ik évi törvény, mely elrendelte, hogy azokban a községekben, »kikben annak előtte magyar ecclesiák voltak, kik az változásokban elpusztulva, oláhok ülték meg és számmal az magyar ecclessiat« meghaladták, a magyar egyház költségeihez a románok is járuljanak hozzá, amint az elpusztult századok telkeire szállott románok ezzel a szolgáltatással az evangélikus papnak és tanítónak régi idő óta tartoztak.³ Bár 1689-ben ugyanezt újra elrendelték, két esztendő múlva, mivel a rendek az artikulust »nem annyira hasznosnak, mint károsnak találták«, érvénytelenítették.⁴ Amit

¹ Szabó: *A magyarság életrajza* 169.

² *Névkönyv az erdélyi ref. egyházkerület számára*, 1891, 46; 1894, 22.

³ EOE. XIV, 175.

⁴ EOE. XX, 261.

a román jobbágyokra ráutalt megyékben nem lehetett végrehajtani, a Szászföldön a XVIII. század végéig gyakorlatban volt. Ezzel biztosították egészen jelentéktelen német töredékeknek is népiségükért vívott harcukban a legnagyobb támaszt, a görögkeleti világtól elválasztó erők konzerválóját: a külön egyházat és iskolát.¹ Ha megemlíjük még azokat az eseteket, amikor vallási, társadalmi, gazdasági, vagy egyéb helyi okok miatt került a magyar paraszt saját hazájában a román jövevényel szemben hátrányos helyzetbe, nyugodtan mondhatjuk, hogy az erdélyi földesúri telepítésekben szó sem lehetett a magyar nemzetiség védelméről, amit pedig universitása részéről a legkisebb szász szórvány is élvezett, ha románokat telepítettek közéje.

Minthogy a megfogyatkozott megyei magyarság és szászság nem rendelkezett népfelesleggel, a XVIII. századi erdélyi újratelepítés anyagát szinte teljes egészében a románságból nyerte. Annál tragikusabb tehát, hogy amikor az idegenek tízezerei vándoroltak be Erdélybe, a túlnépesedett Székelyföld szaporulata, mivel a rendi korlátok miatt nem juthatott el a megyék megfogyott magyar falvaiba, állandóan folyt át Moldvába és Havasalföldre.

Jövedelmet hozó földműves lakosság szerzése volt ugyanis a XVII–XVIII. században fellendült vajdasági telepítések célja. Saját kóborló rumánjaikkal a bojároknak alig volt érdemes kísérletezniök. Gazdasági tapasztalatok hiányában ugyanis minden természeti vagy politikai rendellenesség számukra katasztrófává növekedett és ismét kimozdította őket nagynehezen elfoglalt lakóhelyükről. Erdély nincstelenjei azonban fejlettebb életformáik, gazdasági ismereteik folytán kíváncsiak voltak a román élet megszilárdítása szempontjából.² Nem hagyható tehát figyelmen kívül, hogy az Erdélyből és a vajdaságokból érkező kivándorlók között valóban hatalmas minőségbeli különbség volt.

A kutatás ma már megállapította, hogy a XVIII. századi nagy kolonizációt nem feltétlenül kellett idegenből drága pénzen hozott telepesekkel végrehajtani. A kedvezőtlen telekviszonyok korrekciójában ugyanis adva volt a lehetőség egészséges belső telepítésre.³ Ez a megfigyelés Erdélyre is érvényes, mert a fél vagy negyed telkeken nyomorgó, vagy minden föld nélkül tengődő székelyföldi szegénység felhasználásával a megyei magyar néptöredékeket életképesekké lehetett volna tenni.

¹ Müller: i. m. 113, 130, 139, 140, 143. Veress: *Documente X*, 195, 209.

² Elekes: i. m. Századok 1940, 372.

³ Rendkívül meggyőző bizonyítását lásd Szabó I.: *A magyarság életrajza* 171.

A székely népfeleslegből a megyei magyarság könnyen regenerálható lett volna, ha az erdélyi nemességet a népi nacionalizmus szempontjai vezetik, ahogyan azt később anakronisztikusan neki tulajdonították.¹ A XVIII. századi magyar szemlélet a »nemzet« fogalmát a nemesi jogok birtokosaira korlátozta, akik között pedig bőven volt indigena német, vagy akár román is. A paraszt szintén csupán társadalmi elem volt számára, s nem érdekelte, hogy az magyar, vagy idegen nemzetiségű. Így a megtizedelt megyei magyarságot a szórványosodástól egyedül az menthette volna meg, ha az újabb hatalmas román népesedési hullám csak akkor éri el, amikor aléltságából már valamennyire magához tért. A pusztulásokat egy évszázad óta szabályosan követő vajdasági bevándorlás azonban ismét előntötte Erdélyt s ezzel kész helyzetet teremtett. Amikor a megáradt magyar jobbágyok szaporulata lassanként megint jelentkezett, terjeszkedésük útját a falvaikba telepített románság már elzárta.

A népesítő földesúr tehát a vajdasági jövevényekben és az ezerszámra csavargó szökött jobbágyokban készen kapta telepeseit. Legfeljebb a sokadalmokon kellett meghirdetnie, hogy milyen kedvezményeket nyújt a birtokára települőeknek, s hamarosan akadtak jelentkezők. A baj csak ott volt, hogy a román jobbágy e kedvezmények lejártakor, vagy az első gyengébb termés idején továbbállott s lehetett újból embereket szerezni. Az erdélyi földesúr ilyen körülmények között nem sokat törődött a bécsi kameralisták populationistikájának főszabályával, hogy t. i. az állam szempontjából csak az olyan telepítés jelenti a »vivum aerarium« tényleges gyarapodását, mely a birodalom határain kívülről történik. Gyakorlati okokból csupán azt igyekezett szem előtt tartani, hogy lehetőleg más megyékből vagy székekből népesítsen, mint ahol birtoka fekszik.² Így ugyanis a régi gazda hosszadalmas eljárással követelhetette vissza szökevény jobbágyát. A hatalmas földesúr természetesen könnyebben kapott jobbágyot, mint a szegény nemes, mert több védelmet tudott a szökevényeknek nyújtani. A Wesselényiek gazdatisztjei pl. 1712-ben kihirdették, hogy »akárki jobbágya menjen kezek alá Közép-Szolnok vármegyében, felelnek felőle és ki sem adják az Bánffy György és Jósika Imre uraimék Őnagyságok jobbágyin kívül.«³

¹ A székelység szociális viszonyaira, s ilyen telepítés tervére lásd Berlász J.: *A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere*. A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történelmi Intézet Évkönyve IX (1939), 12 – 3, 31 – 2, 34, 36.

² ENML. Bánffy nemz. lvt. Csög. 1726. júl. 25. (SZTA).

³ ENML. Bornemissza lvt. Főosztály VIII. 2. sz. (SZTA).

Ilyen eljárásokkal természetesen csak elősegítették a román jobbágy-ság hullámzását, pedig munkájuk eredményességét leginkább éppen ez veszélyeztette.¹ Ezt a teljes rendszertelenséget szintén a román jövevények életstílusa teszi érthetővé. Magyarországi gyakorlatnak megfelelő tervszerűséggel, szerződés alapján csak elvétele telepítettek újra egy-egy községet, azokat is inkább a Partiummal határos megyékben. Egyébként a románok vándorlókedve hozta össze legkülönbözőbb tájakról egyenként, vagy kisebb csoportokban, ú. n. »bokrok«-ban, a telepéseket. Ezzel a vajdasági *rumân* települési mód lett Erdélyben is általános. Miként ugyanis azt a vajdasági oklevelek népesítésre vonatkozó kifejezései jól mutatják, az imbolygó *rumânság* »gyült, jött« valahová, tervszerűen telepíteni azonban nem lehetett.² Az évtizedes nagy belső hullámzás mindenhová lerakta az új román jövevényeket, ahol a régi népesség megfogyott, mint ahogyan az áradat szétfut a legkisebb repedésekbe is.

A XVIII. század huszas éveinek közepétől kezdve vált egyre észrevehetőbbé a románság jelenléte az addig keveretlenül magyar vagy szász községekben. Szász viszonylatban kétségtelenül megállapítható, hogy az erdélyi románság XVIII. századi településeinek legfőbb mozgatója és irányítója saját vándorlási kedve; a népesítők akarata csak másodrendű tényező. 1724-ben Beszterce-vidék panaszt emelt a guberniumnál, hogy a tatárjáráskor és a pestisben megfogyott szász falvak földjeit nagyrészt beköltöző románok foglalták el.³ Később is, bár a szászok bizonyos időközökben elűzték a falvaik végére telepedett kétes román elemeket, állandóan újabb hívatlan vendégek jöttek az előbbiek helyére. Mivel a megyék területén ilyen fogadtatásnak a románok nem voltak kitéve, érthető, hogy 1768-ban már sok olyan faluról hallunk, ahol, habár a század elején egyedül csak magyar jobbágyok éltek bennük, akkor már a lakosság fele román.⁴

Románok előtt a pusztulásuktól megmenekült magyar falvak zárt tömbjén gyakran különleges helyi, vallási, társadalmi okok nyitottak rést. A római katolikus földesúr általában szívesebben látta falujában a görögkatolikus román jobbágyot, mint a kálvinista magyar parasztot. Így kényszerült például a váradi római katolikus püspök-földesúr nyomására Magyarcséke kálvinista magyar lakossága átengedni faluját

¹ OL. Gub. 245/1734.

² Giurescu: i. m. 12.

³ OL. Gub. 519/1724.

⁴ Berlász: i. m. 24.

a görögkatolikus románoknak.¹ Máshol, mint a szintén biharmegyei Fenesen, vagy a dobokamegyei Szászníresen, Szászfülpösön, a kolozsmegyei Bogártelkén, Kajántón, Oláhfenesen a földesuraság a református egyház vagyonának elvételeivel gyengítette a magyarságot.² A hitükben háborgatott magyar jobbágyok tehát vagy elvándoroltak, vagy papjuktól megfosztva, idők folyamán elindultak a románosodás útján. Adatok egész sora bizonyítja, hogy a szórványokban megfigyelhető elrománosodás nem korábbi az ottani magyar egyház meggyengülésénél, illetve megszűnténél.

Máshol társadalmi okai voltak a magyarság megfogyásának. Gyaluban (Kolozs vm.) a XVII. század folyamán a fejedelmi vár körül népes, katonáskodó kisnemesréteg alakult ki, mely vezetője volt a község magyarságának. A XVIII. század folyamán azonban a Bánffy-család, mivel alkalmatlan volt neki, hogy zálogos uradalma központjában állandóan egész sereg nemessel osztozkodjék, a királyi kincstárral karöltve fiskálisperekkel egyenként kifüstölte az armalistákat, s magához váltott telkeiket havasi birtokairól hozott román jobbágyokkal ültette meg.³ Ezzel az eljárással a XVIII. század elején még keveretlenül magyar mezővároskát alig 50 év alatt felében magyar-román településsé változtatta. Minthogy a földesúr gazdasági érdekeinek látszólag jobban megfelelt az engedelmes román jobbágy, mint a visszaélések, szabálytalan szolgáltatás ellen törvényes orvoslást kereső magyar paraszt, gyakran megtörtént, hogy az önérzetes magyart a gazdatisztek kiűzték telkéről és románt ültettek helyébe.⁴ A székelyföldi románság is jobbágyként került az ottani nemesbirtokokra s önálló falvait is annak köszönhetette, hogy a földesurak igyekeztek havasi birtokaikat minél hasznosabbá tenni. Így telepítettek a XVIII. századtól kezdve a Lázár grófok a gyergyói medencét övező erdős hegyekbe román községeket.⁵

A románság 1660-tól tartó szakadatlan beözönlése és a magyarságot ezzel párhuzamosan állandóan fogyasztó csapások eredménye-

¹ Györfly I.: i. m. 367–8, 378–382.; OL. U. et C. 17/9. 92.

² Fenes: OL. U. et C. 17/8.; Szászfülpös: Erdélyi Protestáns Lapok 1906, 351; Szabó T. A.: *Níres-Szászníres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 91, Kolozsvár, 1937. 18; A többire: *Névkönyv az erdélyi ref. egyházkerület számára* 1871, 40 – 41; 1872, 23 – 25, 32, 34–5.

³ Adatok megtalálhatók *A gyalui vártartomány-urbáriumai* c. kiadványomban.

⁴ Berlász J.: i. m. 27.

⁵ Szabó T. A.: *Gyergyói helynevek a XVII–XIX. századból*. Magyarország földrajzi nevei I. Budapest, 1940. 5–10.

képpen a XVIII. század elejére az erdélyi parasztlelet megváltozott. Jellegét a románok szabták meg, s a kisebbszámú magyar jobbágyság, a rendi társadalom szerkezetének megfelelően, kénytelen volt osztozni a félnomád jövevényekkel szemben szükséges szigorú bánásmódban.¹ A parasztság kicserélődésével, életformájának ezt követő süllyedésével magyarázható, hogy az erdélyi jobbágyság helyzete a XVIII. században olyan volt, amit csak balkáni elemek nem éreztek elviselhetetlennek. A magyarság körül a romokból számára idegen világ nőtt fel. Ebben a környezetben az élet minden terén megnyilvánuló korábbi magyar hatás fokozatosan néhány kulturális jelenségre zsugorodott össze, melyek ma már érthetetlennek tetsző jelekként hirdetik a régebbi állapotot. Ilyen például az a jelenség, hogy az eredetileg magyar lakosságú vidékeken a román családnevek nagyrészt ma is magyaros formájúak. Ez másként alig magyarázható, mint hogy a bejövő nomadizáló románok az itt talált magyar lakosság életformáját magasabbrendűnek ismerték el, melyhez legalább ilyen külsőségben kívántak hasonulni.²

¹ Az erdélyi élet változását a kortársak is észrevették. Lásd Baranyi Gábor biharmegyei alispán rendkívül érdekes véleményét az erdélyi állapotokról a család Micskén (Bihar m.) őrzött levéltárában. (Ifj. Baranyai Gábor levelezése. 1767.). A román életmód és erkölcsök pontos rajzát nyújtja Franz Joseph Sulzer: *Geschichte des transalpinischen Daciens*. Wien, 1781. II, 342 kk.

² Román viszonylatban tehát még nagyobb mértékben figyelhető meg az, ami korábban a szászok körében is tapasztalható volt. A XVII. század végéig ugyanis a szászok szívesen használták nevük magyar fordítását. Ezzel öntudatlanul elismerték a szorgalmas, de kicsinyes polgári szász és a magyarság által képviselt másokért vérezni, áldozni tudó nemesi életforma közti színvonalkülönbséget. Adatok a szászok magyar névhasználatára: Fr. Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. Hermannstadt, 1907. II, 241; Chukas–Hecht, Syuegh–Huet, Erös–Starck, Horuat–Remser: Amlacher A.: *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und Stuhles Broos*. Hermannstadt, 1879, 60, 61, 77, 83, 144, 180, 260, 263, 264. Az adatok egész sora a *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt)* c. kiadványsorozatban, pl. Ewthwes–Goldschmidt, Szabó–Schneider, Veress–Rot, Kis–Hirscher: VII, 51, 69, 118, 125. Vö. még Zimmermann–Werner: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1892–1937. I–IV. Archiv d. Vereins f. siebenbürgische Landeskunde XII, 89, 93. E hatás egy ideig még a magyarság meggyengülése után is észlelhető. Beszterce-vidék szász lakóinak több mint fele még 1713-ban is magyar családnevet használ (OL. Gub. közig. lvt. B. 1995. D. 18.). Az összeírás Bedeus Sámuel, Göcz György besztercei szenátorok, valamint Clein Dániel notárius, Eisenberger alias Wass Mátyás ellenőrzése mellett történt. Brassó város 1637. évi hűségesküje alkalmával a szász polgárság 80%-a magyar nevet használt. (OL. Acta Transylv. Fasc. IV. No. 10.)

A XVIII. századi erdélyi románság természetesen semmi tekintetben sem vehető egységesnek.¹ Középkori kenézek nemessé lett s többnyire megmagyarosodó ivadékaik mellé a régebben bevándoroltak közül a fejedelmek kegye jelentős tömegeket emelt ki. A privilegizált fogarasi boérok, kővári puskások utódai az önálló Erdély alkonyán már nemesszámba mentek, Zaránd megye nemességének a fele pedig már a XVII. század legeleje óta román volt. A jövevények értékes elemei előtt éppen úgy nyitva állott az emelkedés útja, mint a középkorban. Szinte a középkori magyar társadalmi fejlődés fokozatait bejárva, népes román kisenemesi réteg alakult ki, de a jómódú birtokosok között sem ritka a román eredetű.² Ezek a rétegek nagyjából hozzáhasonultak Erdély régi lakóinak életstílusához. Bár az újonnan jöttek szinte mindnyájan jobbágyok lettek, életmód tekintetében sok változatot képviseltek. Az egyhelyben lakó földművelőktől a földdel különböző, egyre lazább kapcsolatban álló fokozatokon át a nomád pásztorig minden fellelhető köztük, az egész jellegét azonban sokáig ez utóbbi rétegek adták meg.

A XVIII. század kezdetétől fennmaradt országos összeírások segítségével nyerhetünk először teljes áttekintést a parasztlakosság rétegződése felől. Azt találjuk, hogy az újonnan népesített területek lakóinak legalább egynegyede élte az állandó lakóhely és munkanélküli vagabundus életformát. Kolozs megye alsó járásának 96 falujában, ahol különösen sok község kapott új román lakosságot, 1721-ben 654 jobbágy és 856 zsellér mellett 647 vagus család, a felső járás 101 helységében 856 jobbágy és 576 zsellér mellett 409 vagus família élt.³ De hasonló volt a helyzet a többi elpusztult északi megyében is. Doboka megye felső járásának 77 községében ugyanekkor 482 jobbágy, 545 zsellér és 258 vagabundus család lakott.⁴ Nem tarthatjuk véletlennek, hogy, amíg a román falvakban a lakosság legerősebb rétegét ez a fluktuáló népség alkotta, mely a vegyes nemzetiségűekben szintén a románok közül került ki, színmagyar községekben e réteg meg sem található. Ha összehasonlítjuk a románá lett vidékek viszonyait olyan területekkel, ahol a magyar vagy szász néptalaj legalább viszonylagos épségben fennmaradt, tüstént szemünkbe ötlük, hogy mekkorát nőtt a szakadék a régi lakosság és a vajdasági életstílusát élő jövevény románság között.

¹ Schünemann: i. m. 71.

² Román kisenesség Hátszeg és Kővár vidékén, Fogarasföldén és a szamosújvári vár falvaiban élt tömegesen.

³ OL. Gub. köz. lvt. B. 2000.

⁴ OL. Erd. fisc. lvt. XII. F. 17. C. Libri secundi.

Amíg Kolozs megye elpusztult és román jellegű keleti felében a lakosság 30–50 százaléka csavargó, a magyarnak maradt kalotaszegi részben nyoma sincs ennek az elemnek.¹

Ez az életforma teszi érthetővé, miként cserélődhetett ki 15–20 év alatt teljesen egyes vidékek lakossága. Beszterce-vidék 1713. évi összeírásakor a román falvak népét a következő kategóriákba sorolták: »régebbi lakosok, késebben szállott lakosok, jövevények és vagusok, pópák és exemptusok«. Jellemző, hogy a »régebbi lakosok« között csak legkritkább esetben található olyan, aki az előző, 1698. évi összeírás idején már abban a faluban tartózkodott.² Elképzelhetjük a lakosság kicserélődésének ütemét, ha a község legrégebbi családjai is legfeljebb 10–14 éve mondhatták otthonuknak a földet, ahol éltek, s hogy rajtuk kívül még két utóbb érkezett telepesréteget különböztethettek meg. Másik jellemző vonása a besztercevidéki román telepeknek, hogy lakosságuk ekkora elvándorlás ellenére állandóan növekedett. Legtöbb község 1698-tól 1713-ig megkétszereződött, 1713 és 1723 között pedig újból megduplázódott, annak ellenére, hogy a szászok panasza szerint az utóbbi években (1718–1724) több mint ezer jobbágyuk szökött át a megyékre.³ Az egyidejű hatalmas elvándorlás ellenére a lakosság állandó ugrásszerű gyarapodása adja meg a moldvai beözönlés arányszámát. Szűkhatáru havasalji falvakban természetesen csak kevés ember élhetett meg. Elgondolható tehát, hogy mekkora lehetett az idézett konskripciók közti időközben áthullámzó tömeg, mely e pillanatfelvételt nyújtó összeírások segítségével, sajnos, nem érzékeltethető. A Beszterce-vidék falvaiban talált állapotok kétségtelenné teszik, hogy ez a nagy mozgási kedv a Kárpátokon túlról frissen bejött románság sajátja.

Úgy látszik, hogy a bevándorlók hullámai a már korábban bejött és letelepedett románokat is magukkal sodorták. A cseppfolyóssá lett paraszttársadalom leülepedése csak lassan haladhatott előre, mert egyrészt a vajdaságokból szakadatlanul folyó bevándorlás, másrészt pedig a Bánságba és az egykori Résekbe való átáramlás akadályozta. A földesurak és a kormányzat fegyelmező munkájával e század második felére sikerült a vagabundus románok nagyrészét, legalább látszólag, helybenlakásra szoktatni, bár még mindig elég sok román folytatott a cigányokhoz csatlakozva, csavargó életet.⁴ 1749-ben a Szász-földön

¹ OL. Gub. köz. lvt. B. 1993. D. 5.

² OL. Gub. köz. B. 1990. A. 10., 1995. D. 18., 1998. G. 10.

³ OL. Gub. 519/1727.

⁴ OL. Gub. 219/1715, 245/1734.

2535 román-cigány család csavargott. 1767-ben a megyék területén 4899 vagabundus és 3874 cigány, a szász székekben 1906 vagus és 1736 cigány család, egész Erdélyben pedig összesen 8442 vagus és 7380 cigány familia kóborolt fel s alá.¹

Bár a csavargás megszűnt tömegek életstílusa lenni, e hajlandóságot a jövevényekből nem lehetett kiirtani. Hullámszerűségük az állandó jobbágyszökésekben, melyek gyakran már az elvándorlás méreteit öltötték magukra, más formában és szűkebb keretek között tovább folyt. Szökéseikben hagyományos rendszer figyelhető meg. Az új házasok kétévi adómentességük letelte után következetesen továbbállottak.² A szökött jobbágy meg, hogy ne találjanak könnyen reá, új lakóhelyén magaválasztotta más néven hívatta magát. A vagabundusokból a kezeslevél nem csinált egyszerűen igazi jobbagyokat, életükhöz továbbra is hozzá tartozott a hosszabb rövidebb időre való megszökés. Úgy látszik, hogy a birtokosok e szökésekbe, mint kiküszöbölhetetlen rosszba, lassanként beletörődtek abban a reményben, hogy románjuk legkésőbb néhány év múlva majdcsak visszaszökik onnan is, ahova ment. Így érthető meg az a természetesség, amivel néha a jobbagyok szökésükről beszélnek. 1711-ben a dévai »fugitivusok fogadták, tavasszal megjönek, csak ebben az háborúságban mentek el.«³ Bantsuts Juon, aki három évig élt távol falujától, szökését így adja elő: »Nagy éhség elkövetkezvén, nekünk el kellett mennünk erről az helyről Oláhországban«. Bár a gazdatiszt mondotta neki és feleségének: »No ti... ne menjetek el, hogy el ne idegenedjete, hanem jöjjetek le az Asszony udvarába... mert ott élhettek«, ő azonban családjával s marháival mégis átment Havasalföldre. Mikor előjött, a gazdatiszt így fogadta: »No Juványe! Csak megmaradtál az Bernáld Jánosné asszony keze alatt«.⁴

Az erdélyi román jobbágy veleszületett kóborlási hajlama, idegenkedése az egyhelybenéléstől, komoly gondot okozott az udvarnak és a főkormányzéseknek. A XVIII. század első három évtizedében, a magyarországi kolonizációk kezdeti szakaszában a szökevények a Bánságba vagy a Részekbe igyekeztek kijutni. Összbirodalmi szempontból ez még nem jelentett veszteséget, s csak az erdélyi és magyarországi hatóságok

¹ Teutsch: i. m. II, 210; Berlász J.: *Az erdélyi úrbérrendezés problémái*. Századok 1941, 240. és 241. l. közötti táblázat.

² Müller: i. m. 143.

³ ENML. Bánffy nemz. lvt. 1711. Déva. (SZTA.)

⁴ ENML. Törzsgyűjtemény. Rác Krisztina conscriptiója 1761. (SZTA.)

között vezetett végnélküli osztozásra. Amikor azonban a Részek nagyjából megteltek s a Bánságban sem látták szívesen a románt, Havasalföldön pedig 1747-ben könnyítettek a parasztok terhein, ez a fluktuálás a vajdaságok felé fordult.¹ A központi kormányzat minden erőfeszítése kárbaveszett, hogy az adófizetők számát állandóan fogyasztó kivándorlást valami módon megállítsa. A bécsi udvar 1754-ben az új adórendszer életbeléptetésére a Székelyföldről megindult kivándorlás nyomán fedezte fel az erdélyi emigrációt. Azt hitte, hogy valami új jelenséggel találta magát szemben, s intézkedéseit is e szerint hozta. Kétségtelen, hogy a Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlásoknak egyik legfőbb mozgatója, különösen a székelység között, a rendkívül rossz szociális helyzet volt.² Az úrbéri kérdések rendezetlensége egészen 1848-ig állandó rákfenéje maradt az erdélyi társadalomnak.³ E mellett azonban rá kell mutatnunk azokra az előzményekre és a román jobbágyság életformájából eredő indítékokra, melyek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy a román paraszt olyan könnyen kezébe vegye a vándorbotot. Ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert az újkori erdélyi románságnak ezen a legjellemzőbb népmozgalmán keresztül a vajdasági bevándorlás több, kevésbé érthető jelenségére fény derül és a XVIII. századi gazdag forrásanyag világánál értelmezhetővé válnak a korábbi immigráció gyér adatai.

Az állandó lakóhely nélküli vagabundus életforma, mint bizonyítottuk, nem csupán a XVIII. századi bevándorlóké, hanem a korábbi jövevényeknek is régi hazájukból hozott sajátja volt. Ez teszi érthetővé a románok ki- és behullámzását a vajdaságok és Erdély között. Korábbi nagy bevándorlásuk idején ugyanis éppen úgy észlelhető a visszaáramlás, mint a következő században. Tudva azt, hogy a vajdasági paraszt számára élete elviselhetővé tételét jelentette, ha külföldre, majd onnan ismét hazájába szökött, a XVIII. századi román népmozgalmakat is a jövevények életformájából, otthoni körülményeiből kell eredeztetnünk.⁴

A sok közül itt csak néhány olyan hagyományos keretre mutatunk rá, melyek között évszázadokon át folyt az erdélyi román ki- és bevándorlás.

¹ Sulzer: i. m. III, 398, 400–401.

² Berlász: i. m. Századok 1941, 238–40 és *A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere*, 12–13.

³ Vö. Berlász fejtegetéseit: i. m. Századok 1941, 236–277, 344–362.

⁴ Giurescu: i. m. 27.

Erdély politikai és gazdasági összeköttetései a román vajdaságokkal önállósága idején természetszerűleg megerősödtek, s ezek a népi kapcsolatokra sem maradhettek hatástalanul.¹ Fénykorában Erdély azt a szerepet játszotta a török torkában vergődő vajdaságok népe szemében, mint a XV. századi Magyar Birodalom a balkáni kis országok előtt: ő az a keresztény hatalom, mely védelmet nyújthat a pogány ellen. Ezért kéri 1641-ben Basaraba Máté vajda III. Ferdinánd királytól, hogyha a török miatt hazájából menekülni volna kénytelen, telepedhessék át híveivel Magyarországra vagy Erdélybe, »mivel régtől-fogva az volt a szokás, hogy akik Moldovából, Havasalföldéből, vagy Szerbiából a pogány igazságtalansága miatt elmenekültek, akár vajdák, akár más lakosok, szabadon lakhattak itt«, gyakorolhatták vallásukat s vásárolhattak birtokokat.² 1614. évi adat szerint »végezett szándékjok volna, hogy Magyarországra jönnének ki az moldovai oláhok István vajdával, ha Isten reája segítené«.³

A töröktől való félelmen kívül háborúk, a belső állapotok romlása, bojárok újabb, már elviselhetetlen követelései hatalmas présként sajtolták át a románokat Erdélybe.⁴ A gyakori trónviszályok idején az elűzött vajda és bojárjai minden népükkel Erdélybe menekültek. 1535-ben Radu vajda összes bojárjával, egész családjával, és minden egyéb vagyonával kért bebocsátást és letelepedésre engedélyt, ami egész tekintélyes karavánt tehetett ki, hiszen Grigorie Hăbășescu⁴ (forrásunk szerint Gligoria Habaseszk) bojár familiája és cselédsége 50 főt számlált s 80 ló volt vele.⁵ 1552-ben 1600 legyilkolt bojárnak bizonyára jelentős csoportot kitevő hozzátartozói tartózkodtak Erdélyben.⁶ Kedvezőbb fordulat esetén az előkelők többnyire visszatértek hazájukba, szolgálk közül azonban bizonyára sok itt ragadt.⁷

Tekintélyes tömegeket hozott és vitt magával a népes román pásztorréteg kétlaki életformája. Jóllehet, a középkor óta vannak adataink erdélyiek havasalföldi és moldvai legeltetésére, ez a vándorpásztorokodás óriási méreteket csak a románság elszaporodásával párhuz-

¹ EOE. II, 572, X, 440-I, XIV, 398; Székely Oklevéltár VI, 321.

² Veress: *Documente* X, 66, 85, 91–2; EOE. IV, 547.

³ EOE. VI, 538.

⁴ A román adózási rendszer igazságtalanságaira I. Giurescu: i. m. 28.

⁵ Veress: *Documente* I, 14, EOE. XVI, 287–90.

⁶ EOE. I, 296, 401, II, 107–8.

⁷ Giurescu rendkívül találóan a vajdasági bojárságot a következő rétegekre bontja: kegyenc, lázadó, bujdosó. Ezeknek a rétegeknek a szerepcseréi mozgatták a földesúri hatalmuk alatt álló paraszttömegeket. I. m. 28.

mosan öltött.¹ Arányaira jellemző, hogy 1739-ben egyedül a brassói Bolgárszegben lakó románoknak 120.000 juhok legelészett Oláhországban, a század végén pedig a harmincadhelyeken kihajtott birkák száma jóval meghaladta a másfélmilliót, szarvasmarháké és lovaké pedig a nyolcvanezeret.² E számok értékeléséhez tudnunk kell, hogy Nagy-Magyarország juhállománya 1911-ben 2,400.000, a csonkaországé pedig 1937-ben 1,480.000 darab volt. A XVII. századi román bevándorlások annyira megnövelték a pásztorelemet Erdélyben, hogy az óriási jószágállomány, földművelő őslakosság mellett, a jó legelőben különben is szegény területen nem élhetett meg. Megsokasodtak a panaszok, hogy telketlen, csak a falvak végén lakó románok a községek egész legelőjét hatalmas nyájaiknak foglalják el, úgyhogy a földművelő lakosság igásállatainak nincs mit enniük.³ Havasalföld primitív viszonyai között azonban az ilyen extenzív pásztorkodás nem ütközött ennyi akadályba. Ősszel tehát felkerekedtek nyájaikkal és tömegesen ereszkedtek le Oláhország síkságaira, kivált a náddal benőtt dunamelléki területekre, ahol télen is friss legelőt, a hideg szelek, hófúvások ellen pedig biztos menedéket talált a jószág. Tavasszal aztán hazahajtották nyájaikat Erdélybe és itt nyaraltak. Igen sokan azonban évekig sem tértek vissza, családjukat is magukkal vitték, a nyarat a Kárpátok külső lejtőjén töltötték, vagy elcsavarogtak egészen Besszarábiáig, sőt néha a Dunán átkelve Törökországba is elvetődtek.⁴ Ha ismerjük az erdélyiek panaszait a miatt, hogy néhány jószág mellett egész sereg román pásztor vesztegeti idejét, – »ötvenen többen is lévén az marha mellett«, amint azt az oltzmányi századok panaszzalják – elképzelhetjük, hogy a fenti arányú vándorpásztorkodás milyen népes réteget mozgatott régi idők óta a Kárpáton ki és be.⁵

¹ Adatokat I. Veress E.: *Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében*. (Különny. a Magyar Gazdák Szemléjéből.) Budapest, 1928.; Veress E.: *Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara Românească până la 1821*. Academia Română. Mem. Secț. Ist. Seria III. Tomul VII. București, 1927. Ștefan Meteș: *Păstori ardeleni în Principatele-Române*. Annarul Institutului de Istorie Națională III (1926), 293–355.

² Veress: *Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében* 17, 50.

³ Archiv d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde NF. XXXVI, 389. Vö. Veress: *Documente* X, 366–8; EOE. IV, 526–7.

⁴ Veress: i. m. 8.

⁵ Veress: *Documente* IX, 367; EOE. XV, 291; OL. Gub. 79/1708. Vö. *Opinio deputationis regnicolaris systematicae de profugis, revertentibus, emisariis, impostoribus, seductoribus et vagis. Opinio Deputationis Regnicolaris in Politicis ordinatae circa Publicam Administrationem. Claudiopoli, 1810. 125–141.*

A ki- és bevándorlásnak tehát az újkori erdélyi románság körében erős hagyománya volt. Táplálója a vajdasági parasztság ismertett társadalmi és települési viszonyaiból, életformájából fakadó vándorlási kedv volt.¹ Az ilyen legfeljebb két-három évet egy helyben töltő vajdasági jövevény neve forrásainkban latinul »vagus, peregrinus«, magyarul pedig »bujdosó, kóborló, tekergő«. Ezek az elnevezések az újkori nagy román bevándorlás előtt Erdélyben nem fordulnak elő, ilyen társadalmi réteg kialakulása a Kárpátokon belüli gazdasági rendben teljesen elképzelhetetlen. Feltűnésüktől lehet tehát számítani azt a korszakot, amikor egyszerre akkora román tömegek vándoroltak be, hogy régi életformájukat itt is sokáig tovább élhették. Magyar földesuraik évtizedeken keresztül hiába igyekeztek az uratlanul kóborló és here módra élő jövevényeket jobbágságra kötelezni.² A XVII. század harmincas éveiben végül is az erdélyi és vajdasági felfogás kompromisszumával rendeződött a kérdés. A jövevény románok kötelesek voltak földesurat választani maguknak, meg kellett fogadniuk, hogy nem csavarognak el más erdélyi birtokokra, hanem, amíg Erdélyben maradnak, mindig annak az egy úrnak szolgálnak, akit gazdájukul választottak. Ha azonban kárpátokontúli lakóhelyükre – idézzük a kezes levelek szokásos passzusát – »el akarnak menni, ökegyelmeknek hírt tévén, elmehessenek szabadosan, de ha megint ez országba jönnének, ugyancsak ökegyelmek keze alatt legyenek«.³ Bár a földesurak kedvezményekkel igyekeztek a peregrinust végleges jobbágságra kötelezni, a bevándorlók egyrésze megmaradt ideiglenes erdélyi lakosnak.⁴

Ezek a »bujdosók« évszázados szokásoknak engedve, országhatárookra való tekintet nélkül mentek oda, ahol könnyebb életet remélhettek: Lengyelországba, Törökországba, vagy, ha úgy alakult a helyzet, Magyarországra, innét ismét vissza Moldvába, vagy Havasalföldébe. Teljesen mindegy nekik, hogy hol élnek »akármilyen kicsin bosszúság éri is őket, menten mennek«.⁵ Az ilyenek azonban – mint Basarab Máté vajda írja a fejedelemnek – »nem fejekért futnak, hanem csak hogy

¹ Vö. 542. l., 4. j.

² EOE. VII, 492, 544, VIII, 484, IX, 92, XXI, 119, 124; *Corpus Statutorum* I, 99–100.

³ *Székelly Oklevéltár* VII, 106–7; Veress: *Documente* XI, 1–2; OL Kolozsmonostori konvent lvt. fasc. 26. *Urbaria*. jelzetű csomójában Szilkút 1646., Kerc 1648., Alsóporumbák 1648. évi urbáriumai

⁴ Veress: *Documente* IX, 204–5.

⁵ EOE. VI, 124.

az adót ne fizessék se ott, se itt».¹ Útjuk oda vezet, ahol nyugodtabbak az állapotok. Legyen az havasalföldi muntyán vagy zarándi krisán, bár Erdélyben megszedte egy kicsit magát, mégis az első rossz esztendő után, jobb sors reményében, más országban próbálkozik.² A jövevény románok vándorlásaira is alkalmazható a román cigányság kutatójának megállapítása: »Bár életük Erdélyben jobb volt, mint bárhol másutt, sorsukkal mégsem voltak megelégedve, mert ott nem csavaroghattak tovább gazdátlanul mindenfelé, s így visszaszöktek a román fejedelemségekbe».³ Nagyon jól rávilágít a románságot mozgató erőkre s földjéhez fűző kapcsolatainak lazaságára egy fogarasföldi román következő vallomása: »A'mi Falunkból mostanság ember nem bujdosott el, mivel mind Erdélyben, mind Havasalföldében hasonló nyomorúság vagyon, mint itt Fogaras földén, de ha Havasalföldében most ugj volna a dologh, mint volt Kosztandin Vajda idejében, eddig kevés ember maradt volna meg Falunkban».⁴

Számos adatot idézhetnénk annak bizonyítására, hogy a románság visszaáramlása tömeges beözönlésének érthető kísérője.⁵ Nem hagyhatók azonban figyelmen kívül azok az említett előnyök sem, melyek a visszaszökő s magát külföldi jövevénynek kiadó rumânra régi hazájában vártak.⁶ Rossz termés, nagyobb adó, árvíz vagy háborús veszély elegendő volt, hogy a jövevényeket visszatérítse előbbi lakóhelyükre. A visszaáramlások az állandó bevándorlás hullámvölgyeit jelölik. Ezekkel párhuzamosan is folyt azonban az immigráció, csak ekkor a bezúduló hullámból kevesebb rakódott le véglegesen az erdélyi falvakban; a hirtelen megforduló áradat sokat visszavitt a Kárpátokon túlra. Különben nem volna megmagyarázható, hogy az emigráció ellenére miként nőtt a románság száma Erdélyben állandóan olyan természetellenesen. Ha a vajdaságok oldaláról nézzük ezt a fluktuációt, az erdélyi helyzet tükörképét kapjuk. A vajdák és bojárok éppen úgy panaszkodnak embereik Erdélybe szökése miatt, mint az erdélyiek a vajdaságokba

¹ Veress: *Documente* X, 73; *Székelly Oklevéltár* VII, 144.

² EOE. X, 376; *Erdészeti Oklevéltár*. Budapest, 1896. II, 168; Gub. 310/1698.

³ George Potra: *Despre Țiganiii domnești, mănăstirești și boierești*. Revista Istorică Română 1935/36, 298.

⁴ ENM. Kézirattára 1001.

⁵ *Székelly Oklevéltár* VII, 327–9; Veress: *Documente* XI, 73; Az emigráció okainak kivizsgálására a helyszíntre kiszállott guberniumi bizottság jegyzőkönyvei az elfogott szökevények vallomásáról: OL. Gub. 1355/1771, 1849/1771, 1861/1771.

⁶ Giurescu: i. m. 27.

vándorlás fölött.¹ Román vajdáknak az erdélyi fejedelmekkel kötött szerződéseiben megtaláljuk az Erdélybe szökött alattvalóik kiszolgáltatására vonatkozó pontot.² E kérdést a kölcsönösség alapján rendezték, de valójában mégis az erdélyiekre kedvezőbb módon. Megállapodásuk értelmében ugyanis csak olyan szökevényeket adtak ki, akiknek másik országban volt földesuruk, gazdátlan »bujdosókat« azonban nem. Mivel a magyar földesúr a jövevényeket igyekezett kezesség útján jobbágyosítani, a viszonyosság alapján már mint saját emberét követelhetette vissza Kárpátokon túlról jött, kóborló románját, ha visszaszökött a vajdaságokba az, aki az imént kötelezte magát valamilyen formában szolgálatára. A vajdasági gyakorlat ugyanis, a helyhezkötésre igyekvő erdélyivel ellentétben, az volt, hogy »akik szabadokként jöttek az országba, szabadon elmehetnek.«³ A vajdasági emigránsokból tehát jóval több maradt Erdélyben, mint fordítva, amit ugyan az itteni rendezettebb viszonyok is érthetővé tesznek. A román jobbágnak Erdélyben még a XVIII. században is, amikor pedig, magyarországi mértékkel mérve, elviselhetetlenül balkáninak látszott az itteni parasztság élete, sokkal emberibb volt a sorsa, mint a fanarióták és a török által szípolozott vajdaságokban.⁴

A XVIII. századi nagy román népmozgalmak hasonló módon folytak le s így az Erdélyből Magyarországra irányuló transmigrációt a vajdaságokba vezető emigráció analógiájaként foghatjuk fel. Amiként a délebbre eső területek és a vajdaságokkal határos vidékek románjai főként a Kárpátokon túlra szökdöstek, az északi megyék lakóinak inkább a Magyarországra és a Bánságba vándorlás »lett természetükké«.⁵ Igen lényeges, hogy ebben a viszonylatban is megtaláljuk a bevándorlás és visszavándorlás párhuzamos jelenségeit. 1716-ban a hunyadmegyeiek tömegesen szöktek a Bánságba.⁶ Már 1717-ben Temesvár vidékéről

¹ Veress: *Documente* IX, 289–90, X, 204–5, 242–3; EOE. XV, 381, XXI, 366.

² Veress: *Documente* IX, 186–7, X, 73; EOE. XIV, 426; OL. Gub, 129/1703, 347/1703, 497/1709, 77/1710.

³ OL. Gub. 522/1699.

⁴ Sulzer: i. m. III, 399–401; G. Potra: i. m. 308–9.

⁵ OL. Gub. 1252/1754. »...Nemes Magyarország részire való Transfugiumát eleitől fogva megszokván, sőt benne mint edgy természeté is válván, minden időben olly frequens a Transfugium, hogy semminemű Falusi strásálás... által nem impediálhatni...« Gub. 469/1730.: »...nagyob része által takarodott a lakosoknak nemes Magyar országra...« írja az erdélyi gubernium az udvari kancelláriának Bécsbe.

⁶ OL. Gub. 245/1716.

Erdélybe történt vándorlásról hallunk, de ezzel egyidejűleg a fejedelemségből is emigrálnak a Bánságba és az ország más részeibe.¹ 1718-ban rettenetes pestis és éhség irtotta a lakosságot. Egyedül Csík- és Gyergyószékben 11.348 ember halt meg és csak 14.481 maradt életben.² A megmaradtak e szörnyű csapások hatására többszázaz csoportokban »szerte széllyel kik Havasalföldre, Moldovára, Bánátusra, Partiumba, nevezetesen pedig Bihar vármegyére desperabunde eladván idebenn is mindeneket... mennek... és el is széllyednek«.³ A gubernium kétségbeesett intézkedései nem használtak, de a következő évben Sebesvárnál a határon már »több kétszáz szekénnél« várakozott a visszabocsátásra.⁴ A visszavándorlás azonban itt is jelentéktelen a kivándorláshoz viszonyítva.⁵ Ha ugyanis nyomon követjük a Magyarországra bevándorló románokat új lakóhelyük összeírásaiban, azt találjuk, hogy első magyarországi lakóhelyéről a jövevények közül valóban sok továbbállott, ezeknek az útja azonban csak kevés esetben vezetett vissza Erdélybe. Többségük más magyarországi helységben próbált szerencsét.⁶ Nem volt ez másként normális körülmények között, a vajdasági visszavándorlás esetében sem.

»A föld Népeinek instabilitása sokszor változtatta Statusát« az erdélyi román falvaknak⁷ – mint a kőváriak panaszzolják – de az állandó hullámzás ellenére a románság száma a Kárpátok medencéjében rohamosan gyarapodott. Éppen ez az állandó tömeges bevándorlás magyarázza, hogy a román jövevények életmódját csak nehezen sikerült átalakítani. Ezért panaszkodnak az erdélyi törvényhatóságok 1734-ben, hogy a lakóhelye állandó változtatásához szokott parasztság ide s tova csavarog. Minthogy pedig mindenki a saját kénye-kedve szerint kóborolt, ki csodálkozhat ezek után az erdélyi kivándorláson?⁸ Már az egykori szemlélők, a nagy nyomorúság, adók, földesúri terhek mellett, melyek

¹ OL. Gub. 294/1717, 405/1717, 413/1717, 36/1718.

² *Székelly Oklevéltár* VII, 231–4.

³ OL. Gub. 423/1718.

⁴ OL. Gub. 305/1719.

⁵ Schünemann: i. m. 71. A Kárpátokon túlra visszazökésnél »noch viel stärker war die Transmigration innerhalb der Monarchie selbst, über die benachbarte ungarische und banatische Grenze.«

⁶ Szatmár, Bihar, Arad vármegye és a bánsági terület urbáriumaiiban melyeket a törvényhatósági és családi levéltárakon kívül nagy tömegben őriz az OL. U. et C. gyűjteménye, az adatok ezrei találhatók.

⁷ OL. Gub. 392/1731.

⁸ OL. Gub. 245/1734.

más nemzetiségű lakosokat ugyanúgy nyomtak, a románság természetében látták a nagyarányú szökések egyik okát.¹ Minden komoly ok nélküli csavargásukat végül az udvar is felismerte. Amikor tehát a szökevényekkel szemben elrendelt enyhe bánásmódra a kivándorlás újra nagy mértéket öltött, a legkíméletlenebb eszközökkel igyekezett végetvetni a lakosság hullámzásának.² A jövevény lakosság természetesen még nem is bizonyulhatott elég érettnak a bécsi udvar szociális törekvéseinek megértésére, minthogy azok a Birodalom régi lakosságának színvonalához, szükségleteihez voltak mérve. Kolowratnak, az udvari kamara elnökének túlzása ellenére is kétségtelenül találó megjegyzése szerint a XVIII. század közepén Erdélyben alig akadt olyan román, aki Havasalföldében vagy Moldovában ne járt volna.³ Az 1790-i országgyűlés által a reformok előkészítésére kiküldött bizottságok munkálatai között alapos összefoglalását kapjuk az erdélyi kivándorlásokkal kapcsolatos kérdéseknek.⁴ E bizottság véleménye szerint is a román parasztságban régi időktől fogva megvan az a hajlandóság, hogy földjét és urát változtassa. Az állandó egyhelyben lakásra rászoktatni, de még kényszeríteni is alig lehet. Állhatatlanságából következik, hogy gyakran minden ok nélkül elszökik és így változtatja lakását. Bár a rendezett államokban, ahol a lakosság elégedett, nem kell tartani a kivándorlástól, a románokkal szemben a tapasztalat ezen a vonalon is óvatosságra int.

A vajdasági kivándorlás, melyet román és orosz emisszáriusok csalogatásai, a határőrvidékek megszervezése és a vallási unió erőltetése növelt a XVIII. század második felében természetellenesen nagyra, nem fogyasztotta lényegesen az erdélyi románságot.⁵ Ha Erdély be-

¹ OL. Gub. 688/1764; ENML. Teleki cs. hosszúfalvi lvt. F. XI. No. 6.; Vö. Jancsó: i. m. Századok 1900, 151.

² OL. Gub. 1113/1769, 1355/1771.

³ Schünemann: i. m. 71.

⁴ *Opinio deputationis regnicolaris systematicae de profugis, revertentibus, emissariis, impostoribus, seductoribus et vagis. Opinio de advenarum illocatione. (Opinio Deputationis Regnicolaris in Politicis ordinatae circa Publicam Administrationem. Claudiopoli, 1810.)* 125–145.

⁵ Emisszáriusok: Sulzer: i. m. III, 401, OL. Gub. 255/1764, 1849/1771, 1492/1771, 7475/1772, 7561/1772, 7739/1772. Visszatelepülő kivándorlók Gub. 9999/1773, 2413/1785, 3128/1785, 4104/1785, 1113/1769, 1240/1764, 2736/1763, 2121/1769, 2650/1774, 6176/1776. A nagyobb kivándorlási hullámot még a XIX. század elején is szabályszerűen nyomon követte a tömeges visszavándorlás, 1768-ban, az előző évek kifelé irányuló hullámaiból pl. májusban 858, júniusban 118 család tért vissza a román vajdaságokból. (Berlász: i. m. Századok 1941, 248.)

vándorlási mérlege a vajdaságokkal szemben nem lett volna pozitív, azok a pontos számokkal is érzékeltethető hiányok, melyeknek a Magyarországra történt átvándorlás következtében az egyes erdélyi falvakban mutatkozniuk kellett volna, az összeírásokban megfigyelhetők lennének. Bár hivatalos, falunkénti összeírásból tudjuk, hogy például Kővár vidékéről 1730–31-ben 898 család,¹ Közép-Szolnok megyéből 1723–31 között 1419 család és 789 nőtlen fiúgyermek (a lányokkal kb. 4.400 lélek) szökött át csupán Magyarországra,² a következő országos összeírásokban e községek népesedésének alakulását végigkísérve azt találjuk, hogy a lakosság száma legfeljebb stagnál vagy normálisan nő. A kivándorlók után ugyanis nem mutatkozik hiány, mert elhagyott telkeikre hamarosan rátelepedett egy-egy újabb jövevény. Átvándorlás által a Bánátban, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár és Ugocsa megyékben a régi magyar néphatártól nyugatra véglegesen lerakódott románság mennyisége eléggé pontosan lemérhető.³ Minthogy ezek a tömegek egyes vidékeket kivéve, szinte teljes egészükben a Királyhágón túlról jöttek át, Erdély románságának, ha a vajdasági bevándorlás állandóan nem gyarapította volna, ugyanolyan mértékben kellett volna fogynia, ahogyan az Alföld peremén a román lakosság szaporodott. Ezzel ellentétben különösen a magyar vagy szász néptalajtól elhódított vidékek, például Kolozs vármegye mezőségi részében, a románok száma egy ideig állandóan növekedett, aztán eljutva a telítettségnek egy bizonyos fokára, nagyobb változások nélkül, normálisan gyarapodott.⁴ Báró Klein Ince, görögkatolikus román püspök által készített összeírás szerint 1733-ban Erdélyben 85.550 román család (kb. 430–450 ezer lélek) élt⁵. 1750-ben, szintén román egyházi összeírás szerint, 537.722 volt az erdélyi románok száma.⁶ 1760–62 között külön e célból kiküldött udvari bizottság 155.434 román családot (kb. 780.000 lélek) számolt össze.⁷ A fenti számadatok-

¹ OL. Gub. 388/1731.

² OL. Gub. 392/1731.

³ Az újratelepült falvak urbáriumaiából a beszivárgás ideje, a jövevények száma, származási helye elég pontosan megállapítható.

⁴ Lásd Kolozs vm. 1713. és 1750. évi összeírásait az OL. Gub. közigazgatási lvt.-ban.

⁵ Nicolae Togan: *Români din Transilvania la 1733. Conscriptia episcopului Ioan In. Klein de Sadu. Sibiu*, 1898. (Különny. a Transilvania XXIX. évfolyamából.)

⁶ Aug. Bunea: *Statistica Românilor in Transilvania în 1750*. Transilvania XXXII (1901), 237-292.

⁷ Virgil Ciobanu: *Statistica Românilor ardeleni din anii 1760–62*. Anuarul Institutului de Istorie Națională. III (1926), 616–700.

ból a hatalmas átvándorlás ellenére az erdélyi románság olyan arányú gyarapodása olvasható ki, ami aligha magyarázható meg a faj propagatív erejéről terjesztett misztikus elképzelésekkel.¹ Megértésükhöz a kulcsot az állandó vajdasági bevándorlásról mondták adják meg. Ha a beözönlők jelentős része nem vándorolt volna át az ország újrapépesítendő részeibe, a XVIII. század első felében Erdélyben is ugyanolyan mértékben növekedett volna a románság, mint a szomszédos Kis-Oláhországban. Ez a terület ugyanis a passzarovici békével (1718) osztrák uralom alá került. 1721-ben az első népszámláláskor 13.245 család (kb. 66.000 lélek) élt rajta. A terhek és szolgáltatások igazságos rendezése következtében tíz év múlva már 33.346 családra (kb. 167.000 lélek), négy esztendővel később pedig 40.000 családra (kb. 200.000 lélek) növekedett a lakosság.² Másfél évtized alatt a népesség tehát megháromszorozódott, ami óriási bevándorlás nélkül teljes lehetetlenség lett volna.

A XVIII. században bezúdult románság az előtte járó hullámokhoz hasonlóan a falvakban helyezkedett el. Tömegeitől a városok még sokáig mentve maradtak, hiszen tekintélyes része még a falusi életre is alkalmatlan volt. Így válik aztán érthetővé, hogy a falvakban tett nagy térhódítás ellenére 1733-ban Kolozsvárott csak tíz, Désen harminc, Tordán és Besztercén hetven, Marosvásárhelyt pedig csak hatvan román család élt.³ Kivételt inkább a szász városok, főként Brassó és Nagyszeben jelentettek. Itt azonban a külvárosi román népességnek erős középkori gyökerei voltak.

A XVIII. század második felében kialakult az újkori román néphatár. Nyugaton leszállott a hegyekről és benyomult a középkorban teljesen magyar síkságra, Erdély belsejében pedig több különálló részre szaggatta a Királyhágótól a Székelyföldre elnyúló, korábban összefüggő magyar néptalajt. A romjaiból új népességgel feltámadt Erdélyt minden tekintetben hatalmas szakadék választotta el attól a virágzó tartománytól,

¹ A hivatalos összeírások, s a visszavándorlóknak a guberniumi levéltárban őrzött jegyzékei adják meg a helyes kulcsot a XVIII. századi román népmozgalmak megértéséhez és Ion. D. Moga: *Numărul Românilor în principatul Transilvaniei* (Transilvania 1941, 285–91) népszerűsítő dolgozata téves állításainak értékeléséhez. Vö. még Jancsó: i. m. Századok 1900, 144.

² Jancsó: i. m. Századok 1900, 147–8.

³ Togan: i. m. 4, 6, 17, 60. Vö. George Mânzat: *Monografia oraşului Dej. Bistriţa*, 1926. 51 kk.; Lukinich I.: *Dés város közélet a XVIII. század elején. Dés*, 1908. 14–16; Ştefan Meteş: *Domni şi boieri din Ţările Române în oraşul Cluj şi Români din Cluj. Din publicațiile Arhivelor Statului din Cluj. No. 2. Cluj*, 1935. XX–XXVI.

melyet Mihály vajda és Basta hadai pusztításaik előtt itt találtak. Mérföldnyi szegénység, elmaradottság, primitívebb színvonalra süllyedés: az élet elbalkanizálása az új lakosság kísérője. Míg a középkorban Erdély és az ország többi részei egy színvonalon, a közös magyar lakosság egységes szintjén állottak, az újkorban a Királyhágón túl a nyugati kultúrájú ősnépeség fogyásával és a bizánci kultúrkörhöz tartozó jövevények elszaporodásával párhuzamosan egyre több idegen jelenség, s ezek következményeként a többi vidékektől való fokozatos elmaradás figyelhető meg. A termelés a félnomad tömegek beözönlésével visszaesik. A kereskedelem, ipar megbénul. Fejlődése messze elmarad az ország szerencsésebb részeitől. Ott ahol a középkorban virágzó magyar falvak állottak, most fel s alá imbolygó népesség él, melynek állandó lakóhelyre szorítása komoly gondokat jelent a kormánynak. 1755-ben el kell rendelni – ami mindenütt máshol természetes lenne – »valakik Hazánkban lakni kívánnak, kötelesek legyenek vagy Communitás, vagy falu közé magukat ingremiálni, s az Erdőn való lakás kivált vég-helyekben, senkinek per absolutum meg nem engedtetik.«¹ Ilyen ősi beidegződések azonban csak akkor változtathatók meg, ha az élet már túljutott ezen a fejlődési fokon.² Ezért foglalkoztatja a kormányzatot még a század végén is, hogy miként lehetne állandó letelepülésre, munkára, szelídebb erkölcsökre rászorítani a románságot.³ Minthogy a földművelés és rendszeres gazdálkodás a román jövevények életformájának nem felelt meg, a paraszti munkának még a XIX. század elején sem volt előttük semmi becse.⁴ Bár a román jobbágnak »Colonicaturája bőven lévén, a helyet hogy ezt maga meg művelné és ökröt tartana, sokkal könnyebbnek talállya esztendei hasznát földjének pénzért, vagy feliben is el adni, úgyhogy a legnagyobb Colonicaturás gazda is némelykor háza mellett lévő kertyét se műveli meg maga. De sőt nem gondol-

¹ OL. Gub. 738/1758.

² A gyalui uradalom völgyekbe áttelepített új román lakossága körében 1737-ben el kellett rendelni: »Havasokra is valakinek lakás végett felmenni... meg nem engedtetik.« Vö. 533. 1. 2. j., *Corpus Statutorum* I, 152.

³ *Corpus Statutorum* I, 492–95; OL. Helytartótanácsi lvt. 4475/1782.

⁴ Laurian Someșan: *Alter und Entwicklung der rumänischen Landwirtschaft in Siebenbürgen* (Bukarest, 1941) c. munkája, minthogy levéltári kutatásaink során talált adatok egyértelműen állításai ellen tesznek bizonyosságot, nem győzhetett meg az erdélyi románság földművelő voltáról. E dolgozat keretei nem engedték meg bővebb bizonyítását annak, hogy a románok elsősorban pásztorok voltak, s tömeges beözönlésükkel egyidejű az erdélyi földművelés visszaesése. Így egyelőre csupán néhány szemléltető adatot idézhettünk.

ván azzal, hogy jövendőben is megszorulhat, ha pénzre van szüksége, már rég be vett szokás szerint öt, hat és több esztendőre földgyeit zálogba veti és adja, de sokszor italért is elvesztegeti... Mely miatt végre földje nem maradván, nem élhet, a robotális szolgálatot, portiot Vármegye dolgát nem praestálhatván el szökik, el vándorol... A most pusztává vált Colonicális telkeket jövendőre se lehet meg népesíteni, mind azért, hogy a Telkeken lévő épületek el pusztulnak, sőt gyakran a Falusiak által is fell gyujtatnak, mind azért«, mert a szökevény földjét 5–10 évre előre elzálogosította, tehát a földesúrnak tulajdonképpen nincs hová ültetni új jobbágyát.¹

Ezeket a jelenségeket látva, lehetetlen arra nem gondolni, hogy mekkora feladat volt ilyen életstílusú telepes anyagot a termelő munkába betörni. Hiszen ezeknek a nagy tömegeknek a csavargása a termelés folytonosságát egyenesen veszélyeztette. A megfogyatkozott régi lakoságnak ismét végig kellett szenvednie azt a sok kellemetlenséget, kárt, bosszúságot, amit az új szomszédság már a XVII. században is jelentett.² Ismét vállalnia kellett – megcsappant erejéhez mérten – az előző századokban végzett átalakító és nevelő munkát, »hogy a Colonusokból jobb emberek és jobb gazdák formáltassanak.«³

Erdély három népe közül, mint már láttuk, egyedül csak a szászságnak állott módjában, hogy a román térfoglalással szemben nemzetiségét védelmezhesse. Bár a szászok tudatosan és ha kellett, kemény eszközökkel igyekeztek biztosítani a szaporulatuk megélhetéséhez szükséges területet, a románság mégis elöntötte az egész szász földet és falvaikat elnyeléssel fenyegette. Pedig már a húszas évek kezdetén erőszakoskodásaik, gyujtogatásaik, tolvajlásaik miatt egész sor szász faluból kiűzték a hívatlan román jövevényeket.⁴ Königsberg tábornok javaslatára a bécsi udvar is foglalkozott a gondolattal, hogy a szászságot létében fenyegető románokat Kisoláhországba telepíti át.⁵ A kíméletlen intézkedések ellenére azonban a románság állandóan szaporodott, úgyhogy 1751-

¹ ENML. Teleki cs. hosszúfalvi lvt. F. n. No. 89.

² Rendkívül jellemző esetet mond el von Heidendorf a határukba telepedett román jövevények pusztításai miatt József császár előtt panaszkodó hetzeldorfi szászokról. Azon a napon, melyen a szászok a határban tanyázó kalyibásokat megkísérelték a faluba áttelepíteni, minden évben – már ötödször – felgyújtják a románok a szász falut (Archiv d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1881, 461–3).

³ ENML. Teleki cs. hosszúfalvi lvt. F. n. No. 89.

⁴ Teutsch: i. m. 164–65.

⁵ George Barițiu: *Părți alese din istoria Transilvaniei*. Sibiu, 1889.1, 332–33.

ben a magistrátusok az egész Szászföldről a legenergikusabb eszközökkel távolították el a korábban szász községekbe települt románokat. Házait lerombolták, földjeiket a szász lakosoknak adták.¹ A szász intézkedéseket báró Bruckenthal Sámuel indokolta meg Bécsben: »Nem a Királyföldön lakó románokat akarják kiűzni, hanem csupán azokat, akik a keveretlen szász falvakba hivatlanul telepedtek és most a szászokkal egyenlő jogokat követelnek maguknak. Felborul a régi rend, elvész a szászság, megszűnik a kultúra és a szorgalmas munka, ha egy község vegyes lakosságúvá lesz.«² Bár a szászoknak sikerült törvényes intézkedést is kieszközölni, hogy a román jövevényektől a földeket visszavehessék, ha meggyarapodva azokra újból szükségük van, falvaikban a románság állandóan szaporodott.³

A földesúri joghatóság alatt élő magyarok érdekeit saját hazájukban ilyen tudatos intézkedések nem védték, községeikben zavartalanul gyarapodhatott a román lakosság. Együttélésük eredménye azonban valóban az lett, amit báró Bruckenthal idézett indokolásában felhozott. A szórványban élő magyarság (1935-ben 105.424 lélek)⁴ hozzászegényedett, süllyedt a román jövevények alacsonyabb életszínvonalához. A falukeretekben belül önálló életre már elégtelen, egyházi gondozástól elesett kis magyar töredékek lassan a román többség életét kényszerültek élni. A XVIII. században kialakult új román népi határokon belül a következő korszakban, amikor az erdélyi magyarság ismét erőre kaphatott, ezeknek a népi közösségüktől elvágott, öntudatukat veszített kicsi szórványoknak a felszívódása a románságba jelenti annak a folyamatnak a végét, amit a nagy pusztítások két évszázaddal azelőtt elindítottak.

Jakó Zsigmond

¹ A kiűzések okai, előzményei, lefolyása pontosan megismerhetők a szász székekbe az udvar által kiküldött guberniumi bizottságok jegyzőkönyveiből OL. Gub. 369/1752, 489/1752, 548/1752, 1478/1755.

² Bruckenthal előterjesztése: Teutsch: i. m. 167. Beszterce-vidék pedig így indokolja meg intézkedését: »... sie nicht als gesetzliche und ständige Bewohner der sächsischen Gemeinden zu betrachten seien, sondern bloß als besitzlose, vagabundierende, von allen möglichen Seiten herbeigelaufene Anwohner (semet... ad pagos applicando), welche ursprünglich als Knechte, Drescher und Viehhirten im Dienste der sächsischen Gemeinden gestanden seien und hernach an diese sächsischen Gemeinden gegen deren Willen sich angeschiegt hätten, jedoch beim Eintritt von Fruchtmangel oder sonstigen mißlichen Verhältnissen dieser Gemeinden davonlaufen würden.« (Müller: i. m. 176.)

³ Müller: i. m. 189; Teutsch: i. m. 165.

⁴ Nagy Ödön: *Szórvány és beolvadás*. Hítel 1938, 260.